

# **Logopedie in het cluster 4 onderwijs**

## **Onderbouwing vanuit de literatuur**

Maart 2013

E. Cox, MA NVLF  
E. Kunst-Verberne NVLF  
M. Schulte NVLF  
R. Nannes NVLF

## Samenvatting

De meerwaarde van de logopedist die verbonden is aan de cluster 4 onderwijsinstelling staat centraal in deze onderbouwing vanuit de literatuur. Aanleiding vormen de invoering van passend onderwijs en de herinrichting van het cluster 4 onderwijs. Cluster 4 verzorgt onderwijs aan kinderen met gedrags- en/of psychiatrische problemen en kinderen verbonden aan pedologische instituten.

Logopedie als discipline binnen dit type onderwijs richt zich op kinderen bij wie vaardigheden op het gebied van de spraaktaalontwikkeling tot ontwikkeling gebracht moeten worden, dan wel op het compenseren van deze vaardigheden. De relatie tussen taalstoornissen en gedragsstoornissen is vaak zo sterk dat de taalstoornis het kind niet alleen belemmert op communicatief en sociaal-emotioneel vlak, maar ook het cognitieve leerproces belemmert.

Veel aandacht gaat uit naar het uitbreiden en inzetten van spraak- en taalvaardigheden om de leerling communicatief redzaam te maken en deel te kunnen laten nemen aan het onderwijs in de klas. De leerling leert hierdoor effectief communiceren met anderen: problemen oplossen, zelfstandig keuzes maken en zich zoveel mogelijk te uiten.

Communicatie met ouders is essentieel voor de opvoeding. Leerlingen die door logopedische begeleiding leren om zich te uiten in gesproken taal en daarmee hun gedachten en gevoelens kunnen verwoorden, ervaren minder problemen in het onderwijs, in de thuissituatie en op sociaal emotioneel gebied. Een goede ontwikkeling van de passieve en actieve taal zorgt dat leerlingen kunnen deelnemen aan het onderwijs. Dit heeft positieve effecten op alle andere ontwikkelingsgebieden (NVLF, 2011). Wanneer de spraaktaalontwikkeling blijvend achterblijft kan dit leiden tot gedragsproblemen, cognitieve problemen, verminderde onderwijskansen/ carrière mogelijkheden, leesproblemen en psychische problemen (Blankenstijn & Scheper, 2003; Clegg et al. 2005; van Daal, 2010; Hesketh, 2004; Ketelaars, 2010; RCSLT, 2009; Schuele, 2004; Wiefferink & Rieffe, 2012).

De logopedist werkzaam in het cluster 4 onderwijs heeft leerlinggerichte taken, klasgerichte taken en beleidsmatige/bovenschoolse taken. Leerlinggerichte taken zijn onder andere:

- het diagnosticeren en behandelen van spraak-, taal- en communicatieproblemen
- het signaleren van hulpvragen op onder andere sociaal emotioneel gebied
- de verslaglegging voor herindicatie of schoolplaatsing.

De klasgerichte taken bestaan onder andere uit het samen met de leerkracht opzetten en inrichten van:

- het taalonderwijs in de klas door middel van co-teaching en coaching
- het scholen van medewerkers op spraak, taal en communicatie gebied
- de inbreng in het multidisciplinaire team en de advisering en scholing van ouders.

Onder beleidsmatige taken vallen het adviseren van het managementteam over taalbeleid en het vak logopedie inbrengen in het schoolplan.

Onderzoek en advies is noodzakelijk om kinderen met complexe taalproblematiek in combinatie met gedrags en/of psychiatrische problemen en hun omgeving de begeleiding te geven die zij verdienen. Alle leerlingen die instromen in de jongste groepen van een cluster 4 school moeten onderzocht worden op het gebied van taalstoornissen, waarbij met name veel aandacht moet zijn voor het gebruik van de taal in een sociale context (pragmatiek). Taalstoornissen kunnen de gedragsproblematiek bij het ouder worden versterken en pragmatische problemen daarin de kern van het probleem lijken te zijn.

De logopedist ziet leerlingen in verschillende situaties (individueel, klas, buiten spelen, bijeenkomsten). Hierdoor kan hij de communicatieve redzaamheid breed in kaart brengen en de transfer van vaardigheden die bij de logopedie geleerd zijn naar andere situaties bereiken. In de zorg aan de leerlingen speelt de logopedist een coördinerende rol; hij is verantwoordelijk voor het spraaktaalaanbod, de onderwijsplaatsing en de spraaktaalontwikkeling van de leerlingen die hij<sup>1</sup> begeleidt. Aangezien leerlingen een groot deel van de tijd in de klas of thuis doorbrengen, is het de kracht van de logopedist om in deze setting zijn kennis en expertise, over te brengen op leerkrachten

---

<sup>1</sup> Omwille van de leesbaarheid wordt in dit stuk gekozen om naar leerling, ouder, leerkracht of logopedist te verwijzen met 'hij'.

en ouders. Dit gebeurt middels de klasgerichte en beleidsmatige taken. De logopedisten geven naast individuele behandeling in de klas of in de logopedieruimte, ook veel aan groepjes leerlingen logopedie. Langdurige en intensieve interventie ten behoeve van remediëring van de taalstoornis is op zijn plaats, vanwege de vaak ernstige en hardnekkige taalproblemen van kinderen met een psychiatrische stoornis.

Samen met de leerkracht worden lessen verzorgd en de leerkracht gecoacht (in het toepassen van het juiste taalaanbod of het gebruik van een ondersteunend communicatie systeem). Ontwikkeling van pragmatische vaardigheden bij kinderen die op dit gebied problemen vertonen moet centraal staan om het gedrag in positieve zin te kunnen beïnvloeden. Woordenschatontwikkeling dient een centrale plaats te krijgen in het taalonderwijs binnen een cluster 4 school. Woorden zijn de bouwstenen van taal en spelen een belangrijke rol in zowel het begrip van taal als het communiceren met anderen en het zich eigen maken van de schoolvakken.

Door de verbinding van logopedisten met de cluster 4-school, sluit de individuele logopedische interventie optimaal aan bij de behoeften van de leerling, de ouders, de leerkrachten en de school. Enerzijds coacht de logopedist leerkrachten (en ouders) in het aanpassen van hun gedrag op de hulpvraag van het kind. Anderzijds stimuleert de logopedist de spraaktaalontwikkeling van de leerling op breed gebied, om hiermee zo optimaal mogelijk te kunnen functioneren in het onderwijs en de thuissituatie. De logopedist bezit specifieke expertise ten aanzien van het taalonderwijs in de school zodat dit beter kan worden afgestemd op de leerlingen.

## Inhoud

|                                                                                               |           |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| <b>1. Inleiding.....</b>                                                                      | <b>5</b>  |
| 1.1 Doel en doelgroep onderbouwing vanuit de literatuur.....                                  | 5         |
| 1.2 Aanleiding onderbouwing vanuit de literatuur.....                                         | 5         |
| <b>2. Doelgroep van de logopedist in het cluster 4 onderwijs.....</b>                         | <b>8</b>  |
| 2.1 Prevalentie/ incidentie .....                                                             | 8         |
| 2.2 Toelating tot cluster 4 onderwijs.....                                                    | 9         |
| <b>3. Taken van de logopedist in het cluster 4 onderwijs.....</b>                             | <b>10</b> |
| 3.1 Logopedie in het cluster 4 onderwijs.....                                                 | 10        |
| 3.2 Leerlinggerichte taken.....                                                               | 11        |
| 3.3 Klasgerichte taken.....                                                                   | 16        |
| 3.4 Schoolgerichte taken .....                                                                | 19        |
| 3.5 Professionalisering.....                                                                  | 20        |
| <b>4. Logopedische problemen en logopedische interventies in het cluster 2 onderwijs.....</b> | <b>21</b> |
| 4.1 Spraak en verstaanbaarheid.....                                                           | 21        |
| 4.2 Spraakperceptie en auditieve vaardigheden.....                                            | 22        |
| 4.3 Grammaticale ontwikkeling.....                                                            | 23        |
| 4.4 Lexicaal-semanticche ontwikkeling.....                                                    | 24        |
| 4.5 Pragmatiek.....                                                                           | 26        |
| 4.6 Psycho educatie.....                                                                      | 28        |
| <b>5. De gevolgen van bezuinigen op logopedie.....</b>                                        | <b>29</b> |
| 5.1 De gevolgen van het ontbreken van logopedie voor kind en maatschappij.....                | 29        |
| 5.2 Gevolgen wanneer er geen logopedist is verbonden aan de onderwijsinstelling.....          | 29        |
| <b>Referenties.....</b>                                                                       | <b>31</b> |
| <b>Bijlage I: Samenstelling werkgroep.....</b>                                                | <b>35</b> |

## 1. Inleiding

Naar school gaan en leren lezen, schrijven, rekenen en communiceren is niet voor alle kinderen en jongeren even makkelijk. Er zijn kinderen en jongeren die in het onderwijs meer zorg en begeleiding nodig hebben om tot leren te komen. Sinds 1998 zijn er in Nederland scholen voor speciaal basisonderwijs (SBO), speciaal onderwijs (SO) en voortgezet speciaal onderwijs (VSO) (de vier clusters).

Het position statement logopedie in het speciaal (basis-) onderwijs (NVLF, 2011) is in dit document gespecificeerd voor de positie van de logopedist in het cluster 4 onderwijs. De logopedist in het onderwijs is een paramedicus die werkzaam is op een school. Hij valt als paramedicus onder de toepassing van de Wet BIG. Leerlingen in het cluster 4 onderwijs krijgen ondersteuning van diverse disciplines bij het volgen van onderwijs. Een belangrijke discipline is de logopedist. Binnen het cluster 4 onderwijs hebben alle leerlingen gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen. Tevens hebben zij een laag of eenzijdig ontwikkeld taalniveau. Veel van deze leerlingen weten als gevolg van hun stoornis niet goed hoe ze taal kunnen of moeten gebruiken als handelingsmedium binnen sociale interactie. Ook het horen van uitingen van anderen, het interpreteren van de betekenis van de boodschap en de sociale functie ervan levert problemen op bij cluster 4-leerlingen. Er is sprake van beperking in de interactie, in het verbeeldings- en voorstellingsvermogen. De logopedist heeft specifieke deskundigheid op het gebied van spraak-, taal-, en communicatieproblemen<sup>2</sup> en gevolgen van deze problemen voor het functioneren van de leerling in de schoolomgeving. Hierdoor heeft de logopedist een essentiële en specifieke inbreng binnen het multidisciplinaire team (NVLF, 2009).

Logopedisten in het cluster 4 onderwijs hebben een curatieve (remediëren en compenseren), coördinerende, adviserende en coachende taak. De logopedist onderzoekt waar problemen bestaan op het gebied van spraak en taal en stelt het effect vast op de communicatieve zelfredzaamheid van de leerling. Op deze gebieden ondervindt de leerling immers onderwijsbeperkingen en is aangewezen op dit specifieke type onderwijs.

De logopedist diagnosticeert en behandelt leerlingen individueel en in groepjes, adviseert schoolleiding over taalbeleid, werkt samen met, traint en coacht leerkrachten en bewaakt de kwaliteit van het taalonderwijs binnen de school. De logopedist sluit op deze manier direct aan op het primaire onderwijsproces en zorgt ervoor dat leerlingen met hun specifieke beperkingen optimaal onderwijsaanbod/interactie krijgen en zich communicatief kunnen redden in de maatschappij (NVLF, 2009).

### 1.1 Doel en doelgroep onderbouwing vanuit de literatuur

De onderbouwing vanuit de literatuur beschrijft de specifieke rol van de logopedist in het cluster 4 onderwijs. Dit document is een onderlegger voor het position statement logopedie in het cluster 4 onderwijs. Het kan door logopedisten gebruikt worden om het nut en de noodzaak van logopedie in het cluster 4 onderwijs aan te tonen. Daarbij staat de rol van de logopedist die verbonden is aan het onderwijs centraal. Deze onderbouwing vanuit de literatuur is indirect ook geschreven voor andere geïnteresseerden.

### 1.2 Aanleiding onderbouwing vanuit de literatuur

Landelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de logopedie in het cluster 4 onderwijs, zijn de aanleiding om dit document te formuleren. Hieronder worden de meest belangrijke ontwikkelingen beschreven.

---

<sup>2</sup> Er bestaan twee vormen spraaktaalproblemen. De eerste vorm kan op zichzelf staan. Er wordt dan gesproken over een specifieke taalstoornis (ook wel Specific Language Impairment (SLI) genoemd). In het geval van de tweede vorm kunnen spraaktaalproblemen ook samengaan met andere factoren zoals gehoorverlies, lage intelligentie of afwijkingen aan het spraakorgaan. In dat geval wordt er gesproken over niet-specifieke taalstoornissen. In het vervolg van deze notitie zal gesproken worden over spraaktaalproblemen.

### **1.2.1 Invoering passend onderwijs**

Vanwege de bezuinigingen op zowel zorg als het onderwijs moeten logopedisten werkzaam in het cluster 4 onderwijs zich meer dan ooit profileren binnen de instellingen. Hierdoor worden hun taken en verantwoordelijkheden beter zichtbaar. Het onderwijs aan kinderen in het cluster 4 onderwijs wordt vanaf 1 augustus 2014 gefinancierd vanuit het samenwerkingsverband van scholen. De samenwerkende scholen maken samen een ondersteuningsplan zodat iedere leerling binnen het samenwerkingsverband passend onderwijs krijgt. Door passend onderwijs moet het mogelijk worden dat meer kinderen, eventueel met extra ondersteuning, in het reguliere onderwijs blijven.

### **1.2.2 Bekostiging primaire onderwijstaken**

Logopedie werd voorheen volledig vergoed uit het onderwijsbudget. In verband met de bezuinigingen en het loslaten van de zogenaamde minutenwals (die als advies voor de inzet van de logopedie werd gebruikt) Vermindert de formatie logopedie in de scholen voor het speciaal onderwijs.

Ook de invoering van het passend onderwijs versterkt de financiële discussie in de scholen. De schoolbesturen in het (speciaal) onderwijs discussiëren over de primaire onderwijstaken en over welke functies men wel of niet wil behouden. Door de invoering van de lumpsum financiering zijn schoolbesturen vrij om zelf keuzes te maken over de besteding van de middelen, zolang men zich aan de spelregels van de CAO houdt.

In deze discussie wordt het behoud van de logopedie binnen de school meegenomen. Niet zelden wordt gekeken in welke mate de één op één behandelingen in de school via de bekostiging vanuit de eerste lijn plaats kunnen vinden. De coachende en ondersteunende rol van de logopedist kan uitsluitend bekostigd worden vanuit het schoolbudget.

Binnen de beroepsgroep logopedie treedt een verschuiving van financiering op van onderwijs naar zorg. Het wegvallen van subsidies, krimp van het aantal leerlingen en het vooruitlopen op de invoering van het passend onderwijs, leidt in verschillende regio's tot een impuls aan de vraag vanuit scholen naar het verlenen van logopedische zorg op de schoollocatie (NVLF, 2011).

Voor leerlingen binnen het cluster 4 onderwijs is het van belang dat de logopedie ingepast en ingebed blijft binnen het onderwijs. Op die manier vindt optimale aansluiting plaats bij de behoeftes van school, leerkrachten en leerlingen. De logopedist kan dan naast directe begeleiding van een leerling, ook de leerkrachten en school begeleiden in een passend taalaanbod, waardoor de leerling zich maximaal kan ontwikkelen binnen het onderwijs en zich communicatief beter leert redden.

### **1.2.3 Pull out model**

Leerlingen met logopedische stoornissen krijgen individueel of in groepjes logopedie in de behandelkamer van de logopedist op school. Dit zogenaamde pull-out model staat binnen veel organisaties onder druk, omdat leerlingen uit de klassen worden gehaald en daarmee effectieve onderwijstijd zouden missen. Logopedie levert echter ook een bijdrage aan de effectieve onderwijstijd. Door leerlingen communicatief sterker te maken zijn zij in staat om het onderwijs (op alle vakgebieden) in de klas beter te volgen. Logopedie maakt het onderwijs dus toegankelijker voor de leerlingen.

Logopedie binnen de school sluit aan bij de kernproblematiek van de leerlingen; spraak-, taal- en communicatieve problemen die voorkomen bij gedrags- en/of psychiatrische problemen. Deze zijn de oorzaak dat zij het onderwijs vaak onvoldoende kunnen volgen en eraan kunnen deelnemen. Logopedie moet een integraal onderdeel uitmaken van het aanbod van cluster 4 onderwijs, omdat de relatie met gedragsstoornissen zo sterk is en de taalstoornis het kind belemmert op cognitief, communicatief en sociaal-emotioneel gebied.

### **Samenvatting**

- Binnen het cluster 4 onderwijs hebben alle leerlingen gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen. Tevens hebben zij een laag of eenzijdig ontwikkeld taalniveau. Veel van deze leerlingen weten als gevolg van hun stoornis niet goed hoe ze taal kunnen of moeten gebruiken als handelingsmedium binnen sociale interactie.
- Landelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de logopedie in het cluster 4 onderwijs, zijn de aanleiding om deze onderbouwing vanuit de literatuur te formuleren.
- Dit document beschrijft de specifieke rol van de logopedist in het cluster 4 onderwijs.
- De logopedist heeft specifieke deskundigheid op het gebied van spraak-, taal-, en communicatieproblemen en gevolgen van deze problemen voor het functioneren van de leerling in de schoolomgeving. Hierdoor heeft de logopedist een essentiële en specifieke inbreng binnen het multidisciplinaire team.
- De logopedist heeft een curatieve, coördinerende, adviserende en coachende taak.

## **2. Doelgroep van de logopedist in het cluster 4 onderwijs**

Binnen het cluster 4 onderwijs wordt er onderwijs gegeven aan kinderen met ernstige gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen en voor kinderen verbonden aan pedologische instituten (PI). Pedologische instituten doen onderzoek naar kinderen met ingewikkelde leerproblemen, gedragsproblemen of emotionele problemen. De kinderen krijgen ook behandeling en begeleiding van het instituut ([www.rijksoverheid.nl](http://www.rijksoverheid.nl)).

Op een cluster 4 school zitten leerlingen met psychiatrische, gedrags- en/of sociaal-emotionele problemen.

In dit hoofdstuk worden de volgende onderwerpen beschreven: prevalentie/ incidentie en toelating cluster 4 onderwijs.

### **2.1 Prevalentie/ incidentie**

Een taalachterstand komt voor bij 10% van alle kinderen. Daarmee is het een van de meest voorkomende aandoeningen bij kinderen in Nederland (Reep – van den Bergh, et al. 1998). Bij ongeveer 7% is er sprake van een ernstig, hardnekkig taalontwikkelingsprobleem. Een taalprobleem is een neurologische ontwikkelingsstoornis die tien keer vaker voorkomt dan een autisme spectrum stoornis en ongeveer even vaak als dyslexie.

Toch zijn die laatste twee bekender dan taalontwikkelingsproblemen (Bishop, 2010).

Kinderen met de bekendste en meest voorkomende internaliserende en externaliserende psychiatrische stoornissen (angststoornissen, depressieve stoornissen, selectief mutisme, schizofreniespectrumstoornis, autisme, desintegratieve stoornis van de kinderleeftijd, syndroom van Rett, syndroom van Asperger, PDD-nos, ADHD) hebben vaak een ernstige taalstoornis op alle gebieden van de taal. Deze leerlingen hebben vaak als kenmerk dat het taalniveau laag of eenzijdig is ontwikkeld (Blankenstijn en Scheper, 2006). De psychiatrische stoornissen bij kinderen vertonen vaak overlappende kenmerken. De kenmerken van ADHD en ASS zijn niet altijd gemakkelijk van elkaar te onderscheiden (Geurts, 2003). Ditzelfde is het geval met de taalstoornissen van kinderen met een psychiatrische stoornis.

Vanuit de beschreven literatuur komt naar voren dat er sprake is van een comorbiditeit van gedragsproblemen en taalstoornissen van meer dan tachtig procent waarbij de taalstoornissen van kinderen met een psychiatrische stoornis vaak ernstiger en hardnekkiger lijken te zijn (Blankenstijn en Scheper, 2003). Omgekeerd geldt dat kinderen met een taalstoornissen 4,5 keer verhoogde kans hebben op het ontwikkelen van een psychiatrische stoornis (Clegg, et al 2005). Des te ernstiger de taalstoornis, des te groter dit risico wordt (Beitchman, et al 2001). Door de taalstoornis wordt het communicatieve, maar ook het sociaal-emotionele en cognitieve leerproces gehinderd (McCabe, 2005). De mate van verstoord zijn van de pragmatische ontwikkeling lijkt een bepalende voorspeller te zijn voor het ontwikkelen van gedragsproblemen (Conti-Ramsden en Botting, 2004). Nijkiktjen (2006) geeft aan dat bij kinderen met psychopathologie altijd de mogelijkheid van taalstoornissen overwogen moet worden, omdat een taalstoornis sterk medebepalend kan zijn voor een gedragsstoornis. Omgekeerd kan een analyse van de gedragsstoornis bij een kind dat primair met een taalstoornis wordt aangemeld aanwijzingen geven voor een optimale behandeling.

Kinderen met een psychiatrische stoornis kunnen een taalstoornis hebben die anders is per leeftijd. Elke vorm van stoornis heeft te maken met de moeite om informatie te ordenen en in de taal uit te drukken op een sequentiële en hiërarchische wijze.

Bij jongere kinderen met een psychiatrische stoornis voor het vierde jaar kunnen bijvoorbeeld fonologische taalstoornissen het meest opvallend zijn, gevolgd door semantische en morfosyntactische stoornissen. Na het zesde jaar zijn het vaak de semantisch-pragmatische taalstoornissen die in het oog springen en de aan taal gerelateerde schrijf-, lees- en leerproblemen. Een follow-up studie door Conti-Ramsden & Botting (2004) bij kinderen van elf jaar met een taalstoornis laat zien dat deze kinderen veel internaliserend gedrag laten zien: ze zijn teruggetrokken, nemen minder initiatieven in contact, spelen het liefst alleen en worden minder geaccepteerd in de

klas. Dit gedrag lijkt sterk samen te hangen met een vertraging van de taalontwikkeling. Deze kinderen hebben vaak problemen in de omgang met leeftijdsgenoten en hebben een slecht zelfbeeld.

## **2.2 Toelating tot cluster 4 onderwijs**

Kinderen worden toegelaten tot cluster 4 onderwijs als:

- Er sprake is van een psychische stoornis/ontwikkelingspsychopathologie op basis van DSM IV of ICD-10;
- er ernstige sociaal/emotionele- en/of gedragsstoornissen zijn die aantoonbaar in school, thuis en in de vrije tijd optreden;
- er een ernstige structurele beperking is in de deelname aan het onderwijs waardoor de leerling niet voldoet aan de algemene leervoorwaarden met betrekking tot het vereist gedrag voor regulier onderwijs;
- er aangetoond is dat de beschikbare zorgstructuur vanuit het regulier onderwijs en de zorgsector niet toereikend is.

### **Samengevat**

- Het onderwijs binnen het cluster 4 onderwijs is gericht op kinderen met ernstige gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen en voor kinderen verbonden aan pedologische instituten (PI).
- Comorbiditeit van gedragsproblemen en taalstoornissen komt bij meer dan tachtig procent voor, waarbij de taalstoornissen van kinderen met een psychiatrische stoornis vaak ernstiger en hardnekkiger lijken te zijn.
- Door de taalstoornis wordt het communicatieve en dus ook het sociaal-emotionele en cognitieve leerproces gehinderd.
- Door onderzoek vanuit de logopedische invalshoek worden taalproblemen en sociaal-emotionele/ cognitieve problemen uitgebreider in kaart gebracht waardoor een effectievere totaalaanpak tot stand komt.

### 3. Taken van de logopedist in het cluster 4 onderwijs

In dit hoofdstuk wordt een definitie gegeven van logopedie in het cluster 4 onderwijs en worden de taken en werkzaamheden van de logopedist in dit werkveld beschreven. Logopedische diagnostiek en interventie is gericht op het in kaart brengen en vergroten van de communicatieve redzaamheid, het stimuleren van ontwikkeling en het optimaliseren van leermogelijkheden, zodat een leerling optimaal kan participeren en functioneren. De logopedist is (mede)verantwoordelijk voor het leveren van communicatie op maat.

De taken worden beschreven in paragraaf 3.2 tot en met 3.4 en zijn onderverdeeld in leerlinggerichte taken, klasgerichte taken en schoolgerichte taken.

#### 3.1 Logopedie in het cluster 4 onderwijs

Wanneer de cluster 4 school logopedisten in dienst heeft kan de individuele logopedische interventie optimaal aansluiten bij de behoeften van de leerling, de ouders, de leerkrachten en de school. Leerlingen in het cluster 4 onderwijs hebben specifieke gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen, die ernstige gevolgen hebben voor de communicatieve redzaamheid. De logopedist heeft specifieke expertise die kan worden ingezet op het vergroten van de communicatieve redzaamheid van de leerling en de deelname aan het onderwijsproces. De leerkracht en logopedist stellen gezamenlijk doelen en aanpak op, die goed aansluiten bij de vaardigheden en beperkingen van de betreffende leerling. Logopedisten zijn erop gericht om het onderwijs in de klas communicatief te ondersteunen, waardoor de leerling optimaal kan profiteren van het onderwijs. Het onderwijs wordt door de logopedist beter toegankelijk gemaakt voor de leerling door onder andere:

- preteaching en reteaching;
- het aanleren van communicatieve vaardigheden/voorwaarden en conversatievaardigheden;
- het werken aan verstaanbaar spreken, auditieve ontwikkeling, ontwikkeling van taalbegrip en taalproductie;
- het stimuleren van zelfredzaamheid;
- gebruikmaking van ondersteunende communicatie;
- het coachen van de omgeving (team en ouders).

Leerlingen brengen een groot deel van de tijd in de klas of thuis door. De logopedist die aan de school verbonden is, ziet het functioneren van de leerling en observeert diens specifieke spraak- of taalproblemen die een beperking zijn voor het volgen van het onderwijs en de communicatieve redzaamheid. De logopedist maakt de leerlingen mee in verschillende situaties (klas, buiten spelen, bijeenkomsten) en kan hun communicatieve redzaamheid breed in kaart brengen. Hij kan vervolgens passende interventies/ passend taalaanbod in de klas implementeren. Daarnaast werkt de logopedist breed aan de transfer van via de logopedie aangeleerde vaardigheden naar andere situaties, zodat de leerling de geleerde vaardigheden kan automatiseren. Leerlingen met spraak- en taalstoornissen hebben dermate specifieke en hardnekkige problemen in hun spraak- en taalontwikkeling, dat doelen in verschillende situaties en met verschillende betrokkenen behandeld moeten worden, om effecten te kunnen bereiken.

De logopedist zet onder andere in op de stimulering van de woordenschat, de syntax, de morfologie en het taal- en denkvermogen. De logopedist werkt aan het creëren van de voorwaarden voor communicatie, zoals zich naar de ander richten, leren luisteren, samen iets doen, inlevingsvermogen, concentratie, beurtgedrag. Dit zijn voorwaarden die een kind met een autisme spectrumstoornis niet automatisch gebeuren en dus aangeleerd moeten worden. De leerling moet leren om te communiceren door contact te maken met anderen. Hij leert om te gaan met zichzelf en anderen in verschillende situaties. Door deze ontwikkeling te stimuleren, kan het helpen om gedragsproblemen te verminderen of te voorkomen. Een ander doel van de logopedische interventie is de leerling beter laten deelnemen aan het onderwijs leerproces.

Door het uitvoeren van specialistisch onderzoek is de logopedist in staat een uitgebreide analyse van het taalprofiel van de leerling te maken, waardoor de taalmodaliteiten met de meeste problemen duidelijk in kaart worden gebracht. Ook wordt door specialistisch onderzoek helder welke rol een mogelijk spraaktaal (ontwikkelings) probleem speelt in het totaal functioneren van een kind met gedragsproblemen. (bv. een oorzakelijke of in standhoudende rol). Daaruit volgend kan de logopedist

nauwkeurige adviezen en handelingsrichtlijnen geven aan ouders en leerkrachten, met betrekking tot het bieden van taalstimulering op maat voor de betreffende leerling. De logopedist kijkt samen met de leerkracht naar de mogelijkheden van het kind en de faciliteiten binnen de setting en kiest aldus voor een passend taalonderwijsplan voor de leerling.

Logopedisten in het cluster 4 onderwijs zijn verantwoordelijk voor het signaleren van mogelijke spraaktaalproblemen bij (nieuwe) kinderen, het geven van individuele logopedie, logopedie in de klas en logopedische groepsbehandelingen. Samen met de leerkracht verzorgen zij lessen (overdracht van vaardigheden naar de klassensituatie, co-teaching, coaching en begeleiding van de leerkracht). Door het in de klassen geven van taalonderwijs samen met de leerkracht verbeteren de leerkrachtvaardigheden op het gebied van taalonderwijs (Willemsen, 2011b). Op deze manier sluit het taalonderwijs beter aan bij de doelgroep. De kwaliteit van het onderwijs verbetert waardoor leerlingen betere resultaten behalen. De logopedist adviseert het management in het te voeren taalbeleid en is mede verantwoordelijk voor de kwaliteitsbewaking van dit taalonderwijs.

Op grond van deze gedachtegang wordt in dit statement de volgende definitie gegeven van logopedie in het cluster 4 onderwijs:

*De logopedist coördineert de zorg rondom de communicatieve redzaamheid. Dit uit zich in het behandelen van leerlingen en het schrijven van (her)indicaties/ontwikkelingsperspectief vanuit de specifieke logopedische kennis, het begeleiden, coachen van het team en de ouders, het mee vormgeven van het taalonderwijs en taalbeleid en het bewaken van de kwaliteit van het taalonderwijs in de klassen.*

Hieronder zal de definitie verder worden uitgewerkt en zal worden ingegaan op de specifieke taken van de logopedist in het cluster 4 onderwijs.

### **3.2 Leerlinggerichte taken**

De leerlinggerichte logopedische taken richten zich enerzijds op het verbeteren van de communicatieve redzaamheid door de algehele spraaktaalontwikkeling van leerlingen te stimuleren en anderzijds op het kunnen deelnemen van de leerling aan het onderwijs in de klas. Binnen de cluster 4 scholen zal voor veel leerlingen, naast aanbod in de klas, individuele logopedie of logopedie in kleine groepjes noodzakelijk zijn. Wanneer specifieke taalvaardigheden of strategieën in de klas onvoldoende aan bod kunnen komen, maar voor de leerling noodzakelijk zijn in zijn leerproces, kan ook individuele logopedie worden ingezet. In hoofdstuk 4 wordt dieper ingegaan op de logopedische problemen die voorkomen bij kinderen in het cluster 4 onderwijs en welke interventies door logopedisten ingezet worden.

De logopedische behandeling maakt onderdeel uit van het handelingsgericht werken (Pameijer & Beukering, 2006; Pameijer & Beukering, 2007), dat aansluit bij de onderwijsbehoeften van de leerling en waarin de leerling met zijn psychiatrische problematiek en vaardigheden in de spraak-, taal- en communicatie ontwikkeling centraal staat. Het logopedisch handelingsgericht werken wordt vastgelegd in het Individueel Ontwikkelingsperspectief (IOP) en dient tevens ter ondersteuning van de leerkracht en de ouders. Het logopedisch handelingsplan wordt besproken en goedgekeurd in het multidisciplinair team in samenwerking met de ouders/verzorgers van de leerling, de leerling zelf, het onderwijzend personeel en andere betrokkenen.

Er vindt regelmatig overleg en afstemming plaats met leerkracht, remedial teacher, intern begeleider en (ortho) pedagoog. Indien nodig overlegt de logopedist ook met andere instanties en personen die betrokken zijn bij de zorg voor de leerling, zoals de huisarts, jeugdarts, maatschappelijk werker, psycholoog, KNO-arts, audioloog, ergotherapeut of fysiotherapeut. De logopedie is door zijn laagdrempelige beschikbaarheid gemakkelijk toegankelijk. Doordat alle disciplines samen werken aan het optimaliseren van de leeromgeving van de leerling, neemt de leerontwikkeling en de communicatieve redzaamheid van de leerling toe (Law, et al 2000).

- de leerlinggerichte logopedische taken in het cluster 4 onderwijs bestaan uit:
- het screenen van alle nieuwe leerlingen op het voorkomen van mogelijke logopedische problemen;

- het verrichten van diagnostiek in het kader van het (her)indicatieonderzoek,
- het uitvoeren van logopedisch onderzoek (testen en observaties) om de spraaktaalontwikkeling van het kind te volgen en het stellen van de diagnose (o.a. ook tussen primaire en secundaire taalstoornissen);
- het mede verrichten van toelatingsonderzoeken of onderzoeken op verzoek van bijvoorbeeld ouders, leerkrachten, deskundigen;
- het observeren van leerlingen in verschillende situaties bijv. in de klas, tijdens het buiten spelen en tijdens bijeenkomsten;
- het signaleren van bijkomende hulpvragen (bijv. sociaal emotioneel of weerbaarheid);
- het logopedisch onderzoek in verband brengen met gegevens vanuit andere disciplines;
- het adviseren met betrekking tot de juiste onderwijsplek van leerlingen;
- het signaleren van beperkingen in de communicatieve redzaamheid van leerlingen en beperkingen in
- het volgen van onderwijs en het opstellen van passende doelen;
- het opstellen, bijstellen en evalueren van het logopedische handelingsplan als onderdeel van het individueel ontwikkelingsperspectief van leerlingen;
- het samen met de leerkracht opstellen van de doelen en de aanpak met betrekking tot onderwijsparticipatie en communicatieve redzaamheid;
- het behandelen van de leerling gedurende een vastgestelde periode volgens het opgestelde handelingsplan met behulp van de oefeningen (daarin aansluitend bij o.a. de mondelinge taalmethode uit de klas) en trainingen die nodig zijn, zowel individueel als in groepsverband en het vastleggen van de resultaten;
- het instrueren van de betrokken leerling over de uit te voeren oefeningen, methoden en/of het gebruik
- van hulpmiddelen;
- het voeren van overleg met betrokkenen zoals ouders, leerlingen, leerkrachten en andere deskundigen over de behandeling, de voortgang en de resultaten;
- het consulteren en/of overleggen met andere deskundigen, behandelaars en begeleiders en (eventueel) doorverwijzen naar andere deskundigen;
- het opstellen van de voorgeschieden rapportages (bijv. voor indicatiestelling), de rapportages voor leerlingbesprekingen en het rapporteren aan andere deskundigen;
- het meedenken en adviseren met betrekking tot taalaanbod en onderwijsplaatsing en het mee evalueren van deze plaatsing. De logopedist is verantwoordelijk voor het aanleveren van gegevens over de spraaktaalontwikkeling en de communicatieve redzaamheid. De verslaglegging van de logopedist is mede bepalend voor de indicatiestelling van de leerling;
- het bijwonen van leerlingbesprekingen vanuit de eigen vakinhoudelijke expertise;
- het deelnemen aan teamvergaderingen en het voeren van oudergesprekken;
- het verzorgen van de administratie verbonden aan de eigen werkzaamheden;
- het verzorgen van passende conceptondersteunende communicatie in de klas.

#### Vroege signalering voorkomt toename van de ernst van spraak-, taal, communicatie- en gedragsproblemen

Het is een meerwaarde voor een leerling dat de logopedist hem screent op spraak-, taal-, en communicatieproblemen. Het communicatievermogen van de leerling bepaalt de mate waarin hij kan deelnemen aan het onderwijs en de maatschappij. De logopedist brengt dit in kaart door logopedische screening, dossierstudie of direct logopedisch onderzoek af te nemen en door de impact te bepalen van de spraak-, taal- en/of communicatieproblemen op het leerproces en socialisatie van de leerling (Law, et al 2000). In het logopedisch onderzoek beoordeelt de logopedist het taalbegrip en de taalproductie (Cantwell & Baker, 1987). De logopedist let behalve op vorm en inhoud van de taal ook op het gebruik van de taal in de sociale context (pragmatiek). Veel kinderen in het cluster 4 onderwijs hebben namelijk een pragmatische stoornis (Blankenstijn en Scheper, 2003).

Dit wordt bevestigd door Hancock en Kaiser (2002) die stellen dat zonder effectieve interventies gericht op vroege sociale communicatie (pragmatiek) de gedragsmatige symptomen die in verband staan met het autisme ernstiger worden en de ontwikkeling van het individu en het dagelijks leven verstoren.

Wheterby & Prizant (1992 in Hancock en Kaiser 2002) geven aan dat taalbehandeling voor kinderen met autisme alleen effectief is, als:

- de behandeling op jonge leeftijd start
- de behandeling zich richt op het gebruik van taal in een sociale context
- de intensiteit en duur van de behandeling zodanig zijn dat toegekomen wordt aan het verwerven en generaliseren van de nieuwe vaardigheden

De logopedist werkt aan het creëren van de voorwaarden voor communicatie, zoals leren luisteren, samen iets doen, concentratie, beurtgedrag en signalering van non-verbaal gedrag binnen de communicatie. Dit zijn voorwaarden die bijvoorbeeld bij een kind met een autisme spectrumstoornis (of een andere gedragsstoornis) niet automatisch gebeuren en dus aangeleerd moeten worden. De leerling moet leren om te communiceren door contact te maken met anderen. Hij leert om te gaan met zichzelf en anderen in verschillende situaties. Door deze ontwikkeling te stimuleren, kunnen gedragsproblemen worden verminderd of voorkomen.

### Afstemming klassensituatie

Door het observeren en samenwerken in de klas heeft de logopedist zicht op de complete leerontwikkeling van de leerling, kent hij het jargon en de methodieken die in de klas worden gebruikt. De informatie die de logopedist op deze manier verkrijgt over de klassensituatie van de leerling, kan hij gebruiken in de logopedische behandeling. Zo sluit de logopedist aan bij wat er op school gebeurt (zoals thema's in de klas en de ontwikkelingslijnen), bij wat het kind nodig heeft aan vaardigheden in de klassensituatie en werkt hij actief aan de transfer van de geleerde vaardigheden naar andere situaties.

Doordat de logopedist en de leerkracht hun doelen en aanpak afstemmen wordt de doorgaande lijn tussen logopedie en de klassensituatie versterkt ten behoeve van een optimale transfer en een optimaal leerrendement (één kind, één plan, één team). Tijdens individuele logopedie kan pre- of reteaching worden ingezet om in de klas geleerde taalvaardigheden (bijvoorbeeld woordenschat) uit te breiden, uit te diepen en te automatiseren. De leerkracht of onderwijsassistent/klassenassistent kan door de logopedist worden ingezet om in de klas pre- en reteaching van leerstof op het juiste niveau aan de leerling te kunnen bieden. De logopedist heeft immers specifieke vaardigheden en kennis om pre- en reteaching te organiseren die aansluit bij het talig niveau, de beperkingen en talenten van de betreffende leerling.

### De leerling in beeld tijdens hele schoolloopbaan

Logopedisten in het cluster 4 onderwijs hebben toegang tot het schooldossier van de leerling. Hierdoor hebben zij een breed beeld van de ontwikkeling van de leerling voorafgaand aan de start op de school en tijdens de schoolloopbaan. Daarnaast geeft het schooldossier input en richting voor het logopedisch onderzoek, behandeling en begeleiding. De logopedist werkt hierbij vanuit het individueel ontwikkelingsperspectief van de leerling en zorgt dat het logopedisch behandelpast hierin past. Doordat de logopedist ingezet wordt in alle klassen op een school kan hij om een leerling te blijven volgen tijdens zijn schoolloopbaan, ook als er geen logopedische behandeling loopt. Hierdoor signaleert hij soms spraak- en taalproblemen die later in de schoolloopbaan naar voren komen, denk hierbij aan de problemen die ontstaan wanneer in vakken meer schooltaal wordt gebruikt en de uitbreiding van taal afhankelijker wordt van het terloopse aanbod. Dit levert voor kinderen met ASS-problematiek grote moeilijkheden op. Dit wordt dan ook besproken met de groepsleerkracht, waarna eventueel logopedische interventie wordt gestart.

### Een passend communicatiesysteem voor elk kind

Veel kinderen op cluster 4 scholen hebben behoefte aan ondersteunende communicatiemiddelen om te begrijpen wat er van hen verwacht wordt. De leerkrachten zijn gewend aan het gebruik van pictogrammen. Als een klassikaal programma niet genoeg is, kan de logopedist helpen bij het maken en implementeren van een individueel programma.

### Individuele aandacht voor specifieke problemen

Individuele begeleiding is binnen cluster 4-onderwijs noodzakelijk omdat de taalstoornissen van leerlingen met gedrags- en/of psychiatrische problemen complex en hardnekkig zijn en het veelal intensieve remediering vraagt om leerlingen verder te helpen in de taalontwikkeling. De curatieve rol van logopedisten moet daarom een wezenlijk onderdeel uit blijven maken van het takenpakket, waarbij de gerichtheid op het onderwijs niet uit het oog mag worden verloren.

Voor kinderen met complexe spraaktaalproblemen is extra aandacht voor spraaktaalproblemen in de klassensituatie onvoldoende. Deze kinderen moeten door de logopedist extra behandeld en begeleid worden. De specifieke expertise van de logopedist, ingezet in een individuele setting is dan noodzakelijk om de leerontwikkeling niet verder te laten stagneren maar juist te stimuleren.

### Logopedische groepsbehandelingen: efficiënt en effectief

De logopedist gaat met de leerlingen aan de slag in groepsbehandelingen. De logopedist kan specifiek logopedisch groepsaanbod aanbieden, dat zich richt op taalgebieden waar cluster-4 leerlingen op uitvallen en waarin de taalmethode van de school onvoldoende voorziet. Er kunnen modules aangeboden worden die tegemoetkomen aan de specifieke taal- en communicatieproblematiek van leerlingen en ingezet worden op grond van de hulpvraag van een leerling of begeleidingsvraag van een leerkracht. In een groepsbehandeling haalt de logopedist hetzij de zwakke leerlingen dan wel de sterke leerlingen uit de klas om hen extra te stimuleren met betrekking tot het uitbreiden van de woordenschat of gespreksvaardigheden. Dit is heel laagdrempelig en het ondersteunt de leerkracht om nog meer uit de aangeboden informatie te halen. Hierbij werkt de logopedist intensief samen met de leerkracht en zijn er korte lijnen in het team. Voorbeelden van groepsbehandelingen zijn:

- Een klein groepje van jonge leerlingen met een vergelijkbaar communicatief niveau. Deze kinderen krijgen samen een opdracht aangeboden waarbij ze elkaar mogen helpen en ondersteunen.
- Groepsbehandeling met behulp van de Denkstimulerende Gespreksmethodiek (Blank, et al. 1994).
- Woordenschattraining
- Kringgesprekken voeren ter bevordering van de taal- en luisterontwikkeling van leerlingen
- Beginnende geletterdheid
- Communicatietraining, zoals gespreksvaardigheden, communicatieve functies, begrip van non-verbaal gedrag van anderen en debatteren in de klas.

Kingma-van den Hoogen (2005) heeft een vier jaar durende communicatietraining ontwikkeld en beschreven. Daarmee kunnen leerlingen met autisme spectrumstoornissen in groepslessen begeleid worden in het optimaliseren van hun communicatieve mogelijkheden. De training omvat onder andere emotieherkenning, en het begrijpen van figuurlijk taalgebruik, het trainen van communicatieve functies en conversatievaardigheden. Deze methode is voornamelijk gericht op kinderen in het VSO. Deze vaardigheden worden ook zeker op SO getraind. Vooral communicatieve functies en conversatievaardigheden worden getraind in de bovenbouw, alsmede debatteervaardigheden, als communicatieve voorbereiding op middelbaar onderwijs.

Doordat de logopedist met meerdere kinderen tegelijk werkt, zijn logopedische groepsbehandelingen efficiënt. Een groepsbehandeling kan ook zeer effectief zijn doordat kinderen van elkaar en met elkaar nieuwe vaardigheden leren. Een voorbeeld hiervan is overleggen met elkaar om tot een oplossing te komen voor een probleem.

### Begeleiding, voorlichting en advisering van problemen op het gebied van eten en drinken

Bij kinderen met autisme spectrum stoornissen komen problemen voor met eten en drinken. Problemen met sensibiteit / motoriek van de mond kunnen ten grondslag liggen aan eet- en spraakproblemen. Ook hierbij kan een logopedist begeleiding en behandeling geven.

### Begeleiding, voorlichting en advisering van ouders

Voor de ouders is de integratie van de hulpverlening en interdisciplinaire benadering van belang. Deze komt de persoonlijke en schoolontwikkeling van de leerling ten goede. De overheid legt meer verantwoordelijkheid bij de ouders van het kind. Zij krijgen hierdoor een belangrijke rol en zullen in toenemende mate dan ook contact hebben met de logopedist (NVLF, 2011).

#### *Logopedist en ouders werken samen*

Handelingsgericht werken binnen de school heeft als doel om passende zorg aan de leerling te verlenen, die aansluit bij de wensen van ouders en mogelijkheden en beperkingen van de leerling. Daarbij wordt ook de informatie over de ontwikkeling van de leerling in de thuissituatie betrokken en zo hebben ouders een duidelijke inbreng in dit plan. Gezamenlijk opgestelde doelen (leerkracht, ouder, leerling, logopedist) zorgen ervoor dat de aanpak in verschillende situaties gelijk is, zodat de leerling optimaal kan deelnemen aan het onderwijsproces en de communicatieve redzaamheid verbetert (Pameijer & Beukering, 2006; Pameijer & Beukering, 2007).

Primair richt de logopedist zich tijdens de behandeling van het kind tot de leerkracht omdat ouders niet altijd in staat zijn om een rol te spelen in de logopedische behandeling. Ouders kunnen bijvoorbeeld niet altijd aanwezig zijn bij de logopedische behandeling op de school omdat de school niet in de buurt is. In ieder geval informeert de logopedist de ouders over de gedragsproblemen en/of psychiatrische problematiek van de leerling in relatie tot de spraak-, taal- en communicatie ontwikkeling van hun kind en de gevolgen van problemen in deze ontwikkeling.

Hij informeert de ouders/verzorgers over het logopedisch handelingsplan dat deel uitmaakt van het individueel ontwikkelingsperspectief van de leerling. Hij licht toe in welk kader de communicatieve problemen van hun kind benaderd en beschouwd moeten worden, zodat er begrip ontstaat voor de (on)mogelijkheden van hun kind op dit gebied en hoe zij als ouders / verzorgers daarbij tot steun kunnen zijn. In overleg met ouders/verzorgers formuleert de logopedist bruikbare en toepasbare communicatierichtlijnen die het contact in de thuissituatie verbeteren en versterken. Hij adviseert ouders, indien mogelijk, met betrekking tot het taalaanbod in de thuissituatie (bijv. bij meertaligheid). De logopedist geeft gerichte instructie, adviezen en materialen mee waarmee de ouders thuis spelenderwijs hulp kunnen bieden aan de leerling in zijn spraak-, taal- en leerontwikkeling en de communicatieve redzaamheid kunnen stimuleren. Ouders/verzorgers leren zo de problematiek van hun kind te herkennen en erop in te spelen. Dit bevordert de communicatieve redzaamheid van de leerling.

Er kunnen binnen de school specifieke scholings-/thema bijeenkomsten worden georganiseerd voor ouders, waarin zij geïnformeerd worden over (het stimuleren van) de spraaktaalontwikkeling in de thuissituatie. Daarbij worden onder andere de uitgangspunten van Hanen (Manolson, 1996) gebruikt en overgedragen aan ouders.

#### *Effectieve communicatie tussen ouder en kind*

Wanneer de communicatie tussen ouders en kind effectiever verloopt, zal dit de relatie tussen hen verbeteren. In buitenlands onderzoek werd de meerwaarde van indirecte behandeling onderzocht, door ouders te begeleiden middels Hanen (Girolametto, Pearce, Weitzman, 1996; McDade & McCartan, 1998) of VIB. Deze begeleiding bleek positieve effecten te hebben op de taalontwikkeling (zowel wat betreft begrip als productie) van jonge kinderen (2-3 jaar) (Slofstra-Bremer & van Weerdenburg, 2010).

Williams (2006) geeft aan dat een multidisciplinaire aanpak noodzakelijk is voor effectieve remediëring van gedragsproblemen. Dit betekent voor de logopedist dat hij een belangrijke taak heeft in het instrueren van ouders bij kinderen die in de communicatie niet-effectieve oplossingen inzetten; dat het remediëren van pragmatische problemen centraal moet staan, waarin model staan en instructie een belangrijke plaats in moeten nemen.

### **Samenvatting leerlinggerichte taken**

- Vroege signalering voorkomt verergering van spraak-, taal, communicatie- en gedragsproblemen
- Individuele begeleiding is noodzakelijk vanwege de complexiteit en hardnekkigheid van de taalstoornissen die voorkomen bij kinderen met psychiatrische stoornissen.
- Groepsbehandelingen zijn een belangrijke behandelvorm wanneer het gaat om communicatieproblemen die in de grote groep niet aangepakt kunnen worden.
- De logopedische behandeling maakt onderdeel uit van het handelingsgericht werken en sluit aan bij de onderwijsbehoeften van de leerling (Pameijer & Beukering, 2006);
- De logopedist brengt de spraak-, taal- en communicatie ontwikkeling in kaart, beoordeelt hoe deze samenhangt met de algehele ontwikkeling en problematiek van de leerling en koppelt bevindingen en voortgang terug naar het multidisciplinair team (Law, et al 2000).
- De individuele logopedische interventie richt zich op het verbeteren van de communicatieve redzaamheid en op het kunnen deelnemen aan het onderwijs in de klas.
- Onder individuele logopedische interventie valt het observeren, onderzoeken en diagnosticeren van de spraaktaalontwikkeling, het opstellen en uitvoeren van het logopedisch handelingsplan, verslaglegging en advisering met betrekking tot de spraaktaalontwikkeling en het zorgen voor een passend taalaanbod aan de betreffende leerling.
- De logopedist blijft door observatie in de klas op de hoogte van de gebruikte methoden, jargon etc. waardoor de individuele behandelingen nog meer aansluiten.
- De logopedist kan de leerlingen tijdens de schoolloopbaan blijven volgen.
- De logopedist overlegt en stemt af met leerkracht, remedial teacher, intern begeleider en (ortho)pedagoog. Indien nodig overlegt de logopedist ook met andere betrokkenen;
- Doordat alle disciplines samen werken aan het optimaliseren van de leeromgeving neemt de leerontwikkeling en de communicatieve redzaamheid van de leerling toe (Law, et al 2000);
- Gezamenlijk opgestelde doelen (leerkracht, ouder, leerling, logopedist) zorgen ervoor dat de aanpak in verschillende situaties gelijk is (Pameijer & Beukering, 2006; Pameijer & Beukering, 2007);
- De logopedist informeert ouders over de gehoor-, spraak-, taal- en communicatie ontwikkeling van hun kind en adviseert ouders met betrekking tot het taalaanbod in de thuissituatie (bijv. bij meertaligheid);
- De logopedist geeft de ouders gerichte instructie, adviezen en materialen mee waarmee zij thuis spelenderwijs aan de slag kunnen;
- Wanneer de communicatie tussen ouders en kind effectiever verloopt, zal dit de relatie tussen hen verbeteren. Dit heeft positieve effecten op de taalontwikkeling.

### **3.3 Klasgerichte taken**

De logopedist in het cluster 4 onderwijs:

- maakt deel uit van een multidisciplinair team (bijv. deelname in de Commissie van Begeleiding);
- stelt samen met de leerkracht doelen en aanpak op met betrekking tot onderwijsparticipatie en communicatieve redzaamheid;
- koppelt individuele, klassikale en/of groepsbevindingen en voortgang geregeld terug naar het multidisciplinair begeleidingsteam;
- draagt bij aan en bewaakt de kwaliteit van het onderwijs op het gebied van spraak en taal (door samenwerking met en coaching van leerkrachten) en maakt daarbij gebruik van evidence based practice en practice based evidence methodes;
- past in overleg met de leerkracht bestaande onderwijsmethoden aan, bijvoorbeeld door Denkstimulerende GespreksMethodieken te combineren met interactief voorlezen, of te koppelen aan de thema's binnen de gehanteerde taalmethode;
- geeft leidraad/advies voor het gebruik van ondersteunende communicatiesystemen in de klas;
- geeft groepslessen in de klas en/of groepsbehandelingen.

## Samenwerking met en coaching van leerkrachten en andere disciplines

### *Voordelen voor de leerling én de professionals*

Samenwerking tussen verschillende disciplines wordt vaak genoemd als kracht van het speciaal onderwijs (Friend, et al 2010; Weerdenburg, et al 2009). Door vanuit verschillende disciplines naar leerlingen te kijken, kan er een aanpak worden opgezet en uitgevoerd die aansluit bij de mogelijkheden en behoeftes van de betreffende leerling (Wright & Graham, 1997; Baxter et al, 2009). Logopedisten en leerkrachten beheersen vaardigheden die elkaar overlappen en aanvullen. Het bundelen van deze krachten zal het onderwijs aan (zorg) leerlingen verbeteren (Vicker, 2009; Weerdenburg, et al 2009). In de literatuur worden meerdere voordelen van samenwerking beschreven. Baxter et al (2009) en Wright en Graham (1997) noemen dat samenwerking leidt tot meer holistisch kijken naar leerlingen en daardoor tot een aanpak die meer aansluit bij de leerling. Daardoor kan het onderwijsaanbod beter gedifferentieerd worden, afhankelijk van de sterke en zwakke kanten van de leerling. Leerlingen hebben hiermee een betere toegang tot het onderwijs in de klas, verbeteren hun communicatieve vaardigheden en krijgen meer zelfvertrouwen. Doordat alle disciplines samen werken aan het optimaliseren van de leeromgeving van de leerling, neemt de leerontwikkeling en de communicatieve redzaamheid van de leerling toe (Law, et al 2000; Doherty & Masters 1996).

Naast voordelen voor de leerling, zijn er ook voordelen voor de professionals die samenwerken. Professionals kunnen hun zorgen delen en elkaar ondersteunen in de begeleiding van leerlingen, waardoor stress bij leerkrachten afneemt. Boerman en Bruins (2000), Cirrin en collega's (2010) en Vicker (2009) beschrijven dat samenwerking tussen leerkracht en logopedist de transfer van vaardigheden die tijdens de logopedie geleerd zijn naar de klassensituatie bevordert. Cirrin en collega's (2010) hebben relevante onderzoeken over dit onderwerp verzameld en komen tot de conclusie dat voor de transfer van binnen de logopedie geoefende vaardigheden samenwerking tussen leerkracht en logopedist een meerwaarde heeft. Ook op het gebied van woordenschatontwikkeling lijkt samenwerking tussen leerkracht en logopedist, in het onderzoek van Cirrin en collega's (2010) zinvol. Willemsen (2011b) toont in haar onderzoek aan dat samenwerking tussen leerkracht en logopedist de leerkrachtvaardigheden op het gebied van woordenschatonderwijs significant verbetert.

### *Logopedist en leerkracht werken intensief samen*

De logopedist in het cluster 4 onderwijs heeft een belangrijke rol in het klaslokaal. Hij observeert de leerling in de klassensituatie met betrekking tot zijn spraak-, taal-, en/of communicatieprobleem. Ook observeert hij hoe de groepsleerkracht communiceert met één bepaald kind en/of de groep. Tussen de logopedist en de groepsleerkracht vindt veelvuldig overleg plaats. Tijdens dit overleg bespreekt de logopedist de observatiegegevens en wordt besproken hoe de communicatie van leerlingen het best begeleid kan worden en welke toepassingen er moeten zijn voor de groep in het geheel. Voorbeelden hiervan zijn visuele ondersteuning door middel van foto's of symbolen, het gebruiken van mindmaps om woordenschat uit te breiden en/of het aanpassen van de instructies van de leerkracht (Law, et al 2000). Ook het verbeteren / optimaliseren van de communicatiestijl van de leerkracht is daarvan een onderdeel. Denk hierbij aan toepassingen in mimiek, lichaamstaal, intonatiepatroon, volume etc.

De logopedist heeft een coördinerende, adviserende en consulterende functie voor de leerkracht om hem te ondersteunen bij het versterken van de leerkrachtvaardigheden op communicatief en/of taalgebied en bij de omgang met specifieke hulpvragen van de leerling. Door co-teaching middels het one teach – one observe model (Friend et al., 2010), stemmen leerkracht en logopedist de (taal)lessen optimaal af op de onderwijsbehoefte van de leerling(en) (Law, et al 2000). Voorbeelden van vaardigheden die door samenwerking van leerkracht en logopedist ontwikkeld kunnen worden zijn het gebruik van: visuele ondersteuning door middel van foto's of symbolen, de 'Viertakt' (Verhallen & Verhallen, 1994; Verhallen, 2009), 'DGM' (denkstimulerende gespreksmethodieken, van de Eijden & van de Kreeke-Alfrink, 1997), 'pragmatische vaardigheden stimuleren door middel van debatteren met kinderen' (Stam & Klop, 2007) of 'DKJL' (Discussiëren Kun Je Leren, [www.discussierenkunjeleren.nl](http://www.discussierenkunjeleren.nl)) in de klas.

### *Doelgerichte coaching van de leerkracht door de logopedist*

Specifiek kan de logopedist de leerkracht bijvoorbeeld coachen bij de uitbreiding van de woordenschat van leerlingen: de logopedist kiest samen met de leerkracht de woorden die passen bij het thema van dat moment. Vanuit de logopedie wordt dan in de individuele behandeling nog de woordenlijst aangevuld met andere woorden. Hierbij maakt de logopedist o.a. gebruik van de Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters (BAK, ITTA 2009) en de Woordenlijst Amsterdamse Kinderen ([www.digiwak.nl](http://www.digiwak.nl)). Samen met de leerkracht gaat de logopedist na hoe taal het beste kan worden aangeboden per leerling (Verhallen en Verhallen, 1994; Blank, et al. 1994). Hierbij kijkt de logopedist naar de leerling vanuit de leerlijnen cluster 4 van het CED Rotterdam voor mondelinge taalvaardigheid ([www.cedgroep.nl](http://www.cedgroep.nl)).

De logopedist coacht daarnaast de leerkracht bij het begeleiden van ontwikkeling van het fonologisch en fonemisch bewustzijn. Dit is nodig om te kunnen spellen, lezen en schrijven.

Wanneer er bij een leerkracht specifieke vragen zijn over de communicatie in de klas, wordt de logopedist als coach ingezet om bijvoorbeeld middels modelling specifieke vaardigheden over te brengen aan de leerkracht. De inzet van video-interactie begeleiding middels VIB-L (Video interactiebegeleiding-logopedie) behoort tot de mogelijkheden van deze coaching. Het is van essentieel belang om te komen tot een optimaal afgestemde interactie en communicatie tussen leerkracht en leerling.

Middels VIB-L wordt hierbij de logopedist ingeschakeld als inhoudsexpert. De VIB-L opgeleide logopedist, voegt logopedische kennis toe middels coachingsgesprekken met de leerkracht.

### Extra aandacht voor lees- en spellingsproblemen

De logopedist in het cluster 4 onderwijs biedt veel ondersteuning bij lees- en spellingsproblemen. Deze problemen komen meer voor bij leerlingen in het cluster 4 onderwijs dan bij kinderen in het reguliere onderwijs. Logopedisten bezitten kennis over de fonologische basis die ten grondslag ligt van de lees- en spellingsproblemen. De logopedist die deel uitmaakt van het schoolteam kan nauw samenwerken met de remedial teacher en de leerkracht om te werken aan de lees- en spellingsproblemen. De logopedist is of kan betrokken zijn bij de volgende taken:

- trainen van de auditieve leesvoorwaarden bij jonge kinderen;
- ondersteuning op fonologisch gebied, zowel in het SO als VSO;
- ondersteuning bij training auditieve analyse en synthese;
- extra taalactiviteiten uitvoeren;
- ondersteuning van de leerkracht tijdens de taallessen en coaching van de leerkracht door het geven van adviezen die het effect van de communicatieve vaardigheden van de leerkracht vergroten;
- werken met kinderen met problemen in het aanvankelijk lezen;
- connect lezen;
- leestraining met groepjes kinderen uit het SO en VSO;
- werken met Kurzweil ( VSO ) en meer ICT-programma's voor dyslectici;
- hulp bieden aan VSO-leerlingen op het gebied van fonetiek Engels en voorbereiden proefwerken.

### **Samenvatting klasgerichte taken**

Het bundelen van de kracht van leerkracht en logopedist kan het onderwijs aan leerlingen verbeteren (Vicker, 2009; Weerdenburg, Bonder & Slofstra-Bremer, 2009);

Doordat de logopedist en de leerkracht doelen en aanpak afstemmen wordt de doorgaande lijn tussen logopedie en de klassensituatie middels pre- en reteaching uitgediept/verbreed en ontstaat een optimale transfer van vaardigheden bevordert;

Samenwerking tussen leerkracht en logopedist verbetert de leerkrachtvaardigheden (Willemsen, 2011b);

Tussen logopedist en leerkracht vindt veelvuldig overleg plaats over de specifieke problematiek van de leerling en zijn onderwijsbehoeften;

De logopedist heeft een coördinerende, adviserende en consulterende functie voor de leerkracht om hem te ondersteunen bij het versterken van de leerkrachtvaardigheden op communicatief en/of taalgebied en bij de omgang met specifieke hulpvragen van de leerling.

De logopedist die deel uitmaakt van het schoolteam kan nauw samenwerken met de remedial teacher en de leerkracht om te werken aan de lees- en spellingsproblemen

### **3.4 Schoolgerichte taken**

De logopedist in het cluster 4 onderwijs:

- draagt zorg voor preventiemaatregelen, zoals het verzorgen van voorlichting aan ouders, leerlingen en leerkrachten;
- zorgt voor integratie van logopedie met het taal- en groepsonderwijs;
- heeft veelvuldig overleg met andere disciplines over de inzet van logopedie binnen de school;
- ontwikkelt scholing voor het team (leerkrachten, klassenassistenten etc.), ouders en collega logopedisten en voert deze uit;
- adviseert de schoolleiding en leerkrachten inzake te nemen maatregelen (aanpassingen in lessen) en te gebruiken leermethoden/leertechnieken, apparatuur (solo apparatuur, klassenapparatuur) en ondersteunende communicatie systemen (dagritme etc.). Begeleidt leerkrachten bij de toepassing van deze methoden en technieken;
- ontwerpt behandelmaterialen die gericht zijn op de spraak-, taal- en communicatie ontwikkeling/ ondersteunende communicatie van leerlingen en die aansluiten bij de specifieke problemen van cluster 4 leerlingen;
- ontwikkelt toetsmaterialen en testbatterijen/meetinstrumenten voor de doelgroep;
- voert overleg met en adviseert management en team m.b.t. begeleiding van leerlingen met gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen;
- voert overleg met en adviseert het management van de school over het beleid ten aanzien van het eigen vakgebied, bijv. taal en (begrijpend) lezen. De specifieke expertise van de logopedist wordt op deze manier ingezet om het taalaanbod en het taal- en leesonderwijs in de klassen te optimaliseren;
- ontwikkelt en evalueert beleid ten aanzien van het vak, gericht op recente ontwikkelingen, om de logopedie effectief en efficiënt in te zetten binnen het cluster 4 onderwijs;
- zorgt voor de kwaliteitsbewaking van het taalonderwijs binnen de school;
- toetst het schoolplan op logopedische aspecten;
- participeert in werkgroepen binnen de school (m.b.t. onderwijs inhoud).

#### Versterking taalbeleid van de school

Logopedisten beschikken over specifieke kennis van communicatie, taal en spraak en leveren een bijdrage aan het versterken van het taalbeleid van de school. De logopedist biedt de leerkrachten een gepast taalaanbod ten behoeve van de leerlingen. De logopedist ondersteunt, bij leerlingen die directe individuele logopedie krijgen, de leerkracht bij de communicatie met deze leerling in de klas. In dit kader kunnen logopedisten deel uit maken van interne werkgroepen die keuzes maken uit de beschikbare didactische methoden en technieken. De logopedist let specifiek op de manier waarop informatie aangeboden wordt en hoe die door de aanwezige leerlingen verwerkt zal worden.

### Actieve inbreng in het pedagogisch klimaat

De logopedist maakt deel uit van het schoolteam. Zo is hij op de hoogte van wat er in de klas gebeurt en is mede verantwoordelijk voor het pedagogisch klimaat. Dit is een voordeel voor het laten slagen van individuele behandeling: de logopedist kent de werkwijze die gehanteerd wordt in de klas en welke de meest effectieve en herkenbare is voor de leerling. Zo wordt dat wat het kind leert bij de logopedist geen op zichzelf staand geheel, maar juist geïntegreerd binnen andere situaties.

### Doeltreffende afstemming met de sociale omgeving

Doordat de logopedisten in het cluster 4 onderwijs deel uit maken van het schoolteam, kan er regelmatig overleg en afstemming plaatsvinden met de leerkracht, ouders en ander onderwijsondersteunend personeel. Voor alle disciplines en ouders biedt de beschikbaarheid van logopedie een laagdrempelige mogelijkheid om gebruik te maken van de expertise van de logopedist.

#### **Samenvatting schoolgerichte taken**

De logopedist in het cluster 4 onderwijs:

- heeft naast de behandeltaken ook beleidsmatige, adviserende en innovatieve taken.
- heeft inbreng van het vak logopedie in het school, zorg- en voorlichtingsplan van de onderwijsinstelling.
- maakt deel uit van het schoolteam en is daardoor direct beschikbaar voor afstemming met andere disciplines en ouders.

## **3.5 Professionalisering**

De logopedist houdt de voor het beroep vereiste bekwaamheden op peil en breidt deze zo nodig uit. Dit doet hij door relevante vakliteratuur te lezen en deel te nemen aan bij- en nascholingscursussen. De logopedist die verbonden is aan het cluster 4 onderwijs specialiseert zich in de doelgroep van dit onderwijs. Daardoor bouwt hij een specifieke expertise op met betrekking tot leerlingen met spraak-, taal- en communicatieproblemen in relatie tot gedrags- en/of psychiatrische problematiek. Deze kennis wordt door middel van samenwerking, co-teaching en coaching overgedragen aan leerkrachten. De kracht van de vakgroep logopedie binnen het cluster 4 onderwijs schuilt in de verschillende specialisaties van de logopedisten. De logopedist neemt deel aan collegiale consultatie en intervisie om te komen tot intercollegiale toetsing. Door collegiale consultatie kunnen logopedisten deze specifieke kennis en vaardigheden aan elkaar overdragen, zodat iedere leerling passende begeleiding krijgt.

#### **Samenvatting**

De logopedist die verbonden is aan het cluster 4 onderwijs

- verzorgt individuele logopedische interventie (individueel en in groepjes, in de behandelkamer of in de klas), werkt samen met en coacht de leerkracht in de klas (kwaliteitsbewaking) en is (mede) verantwoordelijk voor het taalbeleid binnen de school.
- heeft specifieke kennis en expertise op het gebied van leerlingen met spraak-, taal- en communicatieproblemen in relatie tot gedrags- en/of psychiatrische problematiek

#### **4. Logopedische problemen en logopedische interventies in het cluster 4 onderwijs**

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de logopedische problemen die voorkomen bij kinderen in het cluster 4 onderwijs en welke interventies door logopedisten kunnen worden ingezet.

De logopedist besteedt in de logopedische behandeling aandacht aan het ontwikkelen van communicatieve vaardigheden en/of alternatieve strategieën die het leerproces en socialisatie ondersteunen, binnen specifieke situaties die relevant zijn in het dagelijks leven van het kind (Law, et al 2000). Logopedie helpt het kind om meer taal te begrijpen en te gebruiken, maar ook om effectief te communiceren met anderen: problemen oplossen, zelfstandig keuzes maken en zich zoveel mogelijk te uiten.

Bij ernstige, complexe problematiek is een combinatie van indirecte behandeling (ouderbehandeling) en directe behandeling door een professional waarschijnlijk het meest effectief voor de ontwikkeling van de leerling (Slofstra-Bremer & Weerdenburg, 2010). In het onderwijs kan indirecte behandeling gegeven worden aan ouders, maar ook aan leerkrachten. Door het taalaanbod in de omgeving van de leerling kwalitatief te versterken en te differentiëren naar het taalniveau van de leerling, kan deze optimaal profiteren van het onderwijsaanbod. Verschillende auteurs (Law & Sivyer, 2003; Leemrijse, et al 2006) geven aan dat begeleiding van ouders en leerkrachten gericht op taalaanbod even effectief is als individuele behandelingen. Hiermee wordt de brede inzet van de logopedist (in de coachende en begeleidende rol van leerkrachten en ouders) onderbouwd. Bovendien leert de ervaring dat m.n. ouders zich erg gehoord voelen, wanneer er naast begrip en kennis voor de gedragsproblemen van hun kind, ook een deskundige is, die hen meer kan vertellen over het taalprofiel en de communicatiestijl van hun kind. Het geeft vaak een gevoel van bevestiging en zij krijgen door de communicatie adviezen vaak handvaten, die de communicatie en het verbale contact in de thuissituatie positief beïnvloeden. Dit komt het contact met hun kind ten goede.

##### *Leeswijzer*

Kinderen in het cluster 4 onderwijs hebben een specifieke behandeling nodig op het gebied van de spraak, het taalbegrip en/of productie, zowel qua vorm (morfo-syntaxis), inhoud (lexicaal-semantic) als gebruik (pragmatische vaardigheden en vermogen tot communicatie en participatie). In de volgende paragrafen zullen de mogelijke logopedische problemen bij deze kinderen, de interventies en effecten van de interventies op de verschillende deelgebieden van de logopedie kort worden beschreven. In de paragrafen zal informatie geboden worden over spraak en verstaanbaarheid (par. 4.1), spraakperceptie, auditieve vaardigheden en hoorwaarneming (par. 4.2), grammaticale ontwikkeling (par. 4.3), lexicaal-semantic ontwikkeling (par. 4.4), pragmatiek (par. 4.5) en psychoeducatie (par. 4.6).

#### **4.1 Spraak en verstaanbaarheid**

##### **4.1.1 Beschrijving problemen met spraak en verstaanbaarheid**

###### *Primaire mondfuncties, eten en drinken*

Bij jonge leerlingen in het cluster 4 onderwijs met complexe problematiek kan sprake zijn van een afwijkende sensibele en ontwikkeling in het mondgebied. Er zijn problemen zichtbaar met het eten en drinken (verslikken, onvoldoende kunnen kauwen, onvoldoende tongbeweging bij het eten).

###### *Stemgeving*

Als er problemen zijn met de stemgeving kan het kind meestal niet lang of veel praten en krijgt al snel last van keelpijn, schrapen en hoesten. Oorzaken kunnen gevonden worden in verkeerd stemgebruik en/of stemmisbruik.

###### *Verstaanbaarheid*

Veel leerlingen uit het cluster 4 onderwijs hebben achterstanden of stoornissen op het gebied van de articulatie. Daardoor zijn zij voor hun omgeving onvoldoende verstaanbaar. Veel leerlingen zijn zich bewust van hun spraakproblemen en worden faalangstig of trekken zich terug uit de communicatie. Er kan onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds articulatiestoornissen, die ontstaan bij spraakorganen die intact zijn, maar met als achtergrond onvoldoende sensomotorische beheersing

(aansturing van de gelaats- en tongspieren). Anderzijds kunnen articulatie stoornissen ontstaan ten gevolge van veranderingen aan perifere spraakorganen, zoals lippen, tong, kaak, gebit en gehemelte.

#### **4.1.2 Beschrijving interventies bij problemen met spraak en verstaanbaarheid**

##### *Primaire mondfuncties*

Het doel van training van de spraak en verstaanbaarheid is om de leerling verstaanbaar te leren spreken, zodat hij woorden en zinnen die hij wil zeggen kan uitspreken en een verstaanbare bijdrage kan leveren aan de gesprekken met zijn omgeving. Om te komen tot een pittige en verstaanbare articulatie, is het van belang om goed ontwikkelde primaire mondfuncties te hebben (mondmotoriek, eten & drinken).

##### *Stemgeving*

Indien er stemproblemen zijn leren de leerlingen bij logopedie om voldoende stemkracht te hebben (voldoende luid te spreken) en op de juiste toonhoogte te spreken. Bij leerlingen met ASS of pragmatische taalproblemen of bij leerlingen met dyspraxie waarbij de stemgeving verstoord is, werkt de logopedist aan intonatie en stemcontrole (volume). Bij pubers is er aandacht en begeleiding met betrekking tot stemmutatie ('de baard in de keel').

##### *Verstaanbaarheid*

Problemen in de spraak kunnen bijvoorbeeld ontstaan een fonetische stoornis, verbale ontwikkelingsdyspraxie of fonologische stoornissen. Bij fonetische stoornissen of ontwikkelingsdyspraxie kan o.a. PROMPT (Hayden, 2003, zoals beschreven in Raaijmakers & van der Meulen, 2005) worden ingezet om de leerling te laten voelen en ervaren welke mondbewegingen nodig zijn voor de articulatie.

Fonologische stoornissen die zich uiten in de uitspraak van woorden, worden specifiek behandeld en het juiste fonologische systeem wordt aangeleerd, bijv. via Hodson&Paden (Hodson & Paden, 1991) of via de Metaphon methode (Howell&Dean, 1998). De verstaanbaarheid wordt op deze manier verbeterd (Howell & Dean, 1998; van Steijn, 2011; Günther & Kessel-de Beer, 2005).

De logopedist in een cluster 4 school kan geoefende klanken in de klas extra aandacht geven of net geleerde klanken en woorden in de klas laten terugkomen in de dagelijkse communicatie (door zelf in de klas te werken en/of de leerkracht te instrueren). Door leerlingen frequent en intensief te begeleiden kan er binnen de logopedie bekeken worden welke methode aansluit bij de mogelijkheden van de leerling en kunnen de principes van verschillende methodieken gecombineerd worden. Uit onderzoek blijkt dat in het aanleren en toepassen van klanken behandeling door een professional noodzakelijk is (Slofstra-Bremer & Weerdenburg, 2010). Law et al. (2004, zoals geciteerd in Slofstra-Bremer & Weerdenburg, 2010) heeft aangetoond dat behandeling van problemen in de klankproductie door een professional leidt tot een significant beter effect op de waarneming, het begrip en de productie van klanken dan wanneer er geen behandeling wordt aangeboden of deze behandeling door ouders wordt uitgevoerd. Uit het artikel van James, Jeffries & Worley (2008) blijkt dat interventie leidt tot verbetering van de fonologie wanneer deze individueel door een logopedist gegeven wordt en deze 5-9 weken lang, 2 maal per week gegeven wordt.

#### **4.2 Spraakperceptie en auditieve vaardigheden**

##### **4.2.1 Beschrijving van problemen met spraakperceptie, auditieve vaardigheden**

##### *Spraakperceptie*

Spraakperceptie is het vermogen om geluiden die worden waargenomen accuraat te onderscheiden van andere geluiden en ze correct te interpreteren. Spraakafzien wordt in combinatie met inzet van hoorresten gebruikt om tot het verstaan van spraak te komen.

##### *Auditieve vaardigheden en auditief geheugen*

Het kunnen onderscheiden van verschillende klanken binnen woorden is een belangrijke voorwaarde voor verstaanbare articulatie, juiste woordinprenting en succesvol leren lezen. Het hebben van een goede luisterhouding en het waarnemen van auditieve informatie vormt een voorwaarde voor het

op pikken van instructies. Wanneer leerlingen voldoende vaardig zijn in deze auditieve onderdelen (fonemisch bewustzijn), heeft dat een positief effect op het technisch leren lezen (Wentink & Hoogeboom, 2009). Problemen met auditieve vaardigheden kunnen leiden tot lees- en spellingsproblemen. Daarnaast kan het kind moeite hebben met het uitvoeren van opdrachten, omdat opdrachten onvoldoende of niet onthouden worden.

#### **4.2.2 Beschrijving van interventie bij problemen met spraakperceptie, auditieve vaardigheden**

##### *Spraakperceptie*

Taalproblemen kunnen bijdragen aan problemen met zelforganisatie en beperken het gebruik van leerstrategieën (RCSLT, 2005). Informatie moet opgeslagen kunnen worden in het lange termijn geheugen en weer opgehaald kunnen worden. Als informatie niet opnieuw wordt herhaald, bestaat de kans dat de informatie niet meer herinnerd kan worden. Leerlingen met spraaktaalproblemen hebben vaak problemen met de auditieve verwerking en het auditieve geheugen.

Door het optimaliseren van de spraakperceptie zorgt de logopedist ervoor dat de leerling taal beter verstaat, gemakkelijker nieuwe woorden leert en leesvaardigheden ontwikkelt (Tallal, et al 1985). Zij profiteren van aanvullende systemen die hen ondersteunen bij (het organiseren van) het leren van nieuwe kennis. De logopedist biedt de leerling in dit geval dan: leerstrategieën (zoals mindmapping en LINC (v. Niel & v/d Meulen, 2009)), geheugenstrategieën, strategieën om tijdschema's / agenda's te gebruiken en leervaardigheden (het identificeren van de belangrijkste informatie) (RCSLT, 2005).

##### *Auditieve vaardigheden*

De logopedist traint de auditieve voorwaarden bij leerlingen, om de aanvankelijke en beginnende geletterdheid te stimuleren. Wanneer leerlingen voldoende vaardig zijn in het fonemisch bewustzijn, heeft dat een positief effect op het technisch leren lezen (Wentink & Hoogeboom, 2009). Training van auditieve voorwaarden heeft een groot effect op het fonologisch bewustzijn (Cirrin & Gillam, 2008).

### **4.3 Grammaticale ontwikkeling**

#### **4.3.1 Beschrijving problemen in de grammaticale ontwikkeling**

Met de grammaticale ontwikkeling wordt bedoeld het begrijpen en toepassen van woord- en zinsstructuren van verschillende zinstypen zoals mededelende zinnen, vraagzinnen of zinnen in de gebiedende wijs. Kinderen ontwikkelen gaandeweg hun zinsbouw en woordvorming. De zinnen worden langer en ze leren steeds meer vervoegingen toepassen. Door taal(ontwikkelings)stoornissen kunnen kinderen soms moeite hebben met het formuleren van zinnen en maken ze grammaticale fouten.

#### **4.3.2 Beschrijving interventie bij problemen in de grammaticale ontwikkeling**

Veel leerlingen in het cluster 4 onderwijs hebben moeite met het begrijpen van zinsstructuren en het zelf vormen van zinnen. Ze maken daarbij ook veel fouten in de woordvervoegingen, die door leeftijdsgenoten al lang niet meer gemaakt worden. Veel leerlingen met een autisme spectrumstoornis hebben bijvoorbeeld moeite met de betekenis van bijwoorden in zinnen en voor de impliciete betekenis van vervoegingen als: "zij zouden gekomen zijn".

Door leerlingen vaardiger te maken in het toepassen van zinnen en vervoegingen, kunnen zij hun eigen boodschap beter verwoorden. Zij zijn beter te begrijpen voor hun omgeving en kunnen in de klas actief deelnemen aan de lessen. De logopedische behandeling is gericht op het begrijpen en zelf produceren van woord- en zinsstructuren. De logopedist werkt aan strategieën om de problemen met grammatica te verhelpen. Hij ondersteunt de leerkracht bij het op de juiste manier aanbieden van grammaticale structuren in de klas. Uit onderzoek is gebleken dat kinderen met alleen expressieve taalproblemen na behandeling vooruitgang boeken in zinslengte, aantal uitingen en complexiteit van de uitingen (t.o.v. kinderen die niet behandeld worden) (Slofstra-Bremer & Weerdenburg, 2010). James et al (2008) halen onderzoeken aan waaruit geconcludeerd kan worden dat logopedische interventie leidt tot verbetering van het begrijpen en produceren van woord- en zinsstructuren. Zeker voor het verbeteren van het begrip van structuren is intensieve, individuele aandacht noodzakelijk.

## 4.4 Lexicaal-semanticche ontwikkeling

### 4.4.1 Beschrijving problemen in de lexicaal-semanticche ontwikkeling

#### *Conceptvorming, woordenschat en woordvinding*

De woordenschat van een persoon bestaat uit conceptuele, semantische en fonologische kennis. Het bestaat uit verschillende woordsoorten zoals zelfstandige naamwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en werkwoorden. Problemen met de woordenschat kunnen op verschillende niveaus bestaan: het begrijpen van concepten, het begrijpen en benoemen van woorden, het begrijpen en verwoorden van semantische verbindingen tussen woorden (bijvoorbeeld het verband tussen zwembad en badpak of boerderij en schaaap) en het opslaan en ophalen van fonologische representaties (van de woorden uit het geheugen).

#### *Ontwikkelen en trainen van het begrip van gesproken en geschreven taal*

Het begrijpen van de gesproken taal (receptief) vormt een voorwaarde voor het gebruiken van de gesproken taal (expressief). Het begrijpen van figuurlijke taal is voor veel leerlingen in het cluster 4 onderwijs lastig (Kerbel & Grunwell, 1998). Figuurlijke taal vormt een substantieel onderdeel van het begrijpen van taal (RCSLT, 2005).

Als een kind problemen heeft met het begrijpen van gesproken taal, kan een kind bijvoorbeeld moeite hebben met het begrijpen van de lesstof (t.o.v. leeftijdgenoten), zelfstandig werken, opdrachten onthouden en uitvoeren van gecombineerde opdrachten (zowel auditief als visueel aangeboden opdrachten). Als leerlingen hun schoolcarrière voortzetten wordt het geschreven woord vaak de belangrijkste manier om nieuwe informatie te vergaren. Toegang tot geschreven taal beïnvloedt gesproken taal doordat de kennis met betrekking tot woordenschat, concepten en complexe zinsstructuren wordt uitgebreid (RCSLT, 2005).

#### *Taaldenkontwikkeling*

Kinderen en volwassenen denken met behulp van taal. Met taaldenkontwikkeling wordt bedoeld dat het kind leert taal te gebruiken in situaties die uitstijgen boven het hier en nu. Al op heel jonge leeftijd gaan kinderen nadenken over taal en spelen met taal (metalinguïstische taal). Bij leerlingen met problemen in de spraaktaalontwikkeling verloopt de ontwikkeling deze vaardigheid vaak vertraagd of afwijkend.

### 4.4.2 Beschrijving interventies bij problemen in de lexicaal-semanticche ontwikkeling

#### *Conceptvorming, woordenschat en woordvinding*

Veel leerlingen in het cluster 4 onderwijs kunnen moeilijk woorden oproepen, waardoor zij zinnen vaak herformuleren of erin vast lopen. Het kennen van weinig werkwoorden kan bijvoorbeeld leiden tot problemen met grammatica, omdat zinnen zijn opgebouwd rondom werkwoorden. Veel van de cluster 4 leerlingen hebben een beperkte woordenschat in vergelijking met leerlingen met een gewone spraaktaalontwikkeling, waardoor ze hun verhaal niet kunnen verwoorden. Leerlingen met een beperkte woordenschat pikken nieuwe woorden moeilijker op dan zich normaal ontwikkelende kinderen (Verhallen, 2009) en hebben meer herhaling nodig om zich nieuwe woorden eigen te maken. Door gericht intentioneel woordenschatonderwijs bijvoorbeeld met behulp van 'Viertakt' en een rijk taalaanbod kunnen de achterstanden worden verkleind (Verhallen, 2009). Uit onderzoek blijkt dat leerlingen door woordenschatonderwijs middels 'Viertakt' zeer betrokken zijn en gevoelens beter kunnen verwoorden.

Daarnaast verbetert de interactie tussen leerlingen en wordt de beginnende geletterdheid gestimuleerd (Hartingsveldt & Verhallen, 2006). Bulters en Vermeer (2007) concludeerden dat zowel leerkrachtvaardigheden als de woordenschat van de leerlingen significant vooruit gingen na de aangeboden training.

De logopedist helpt leerlingen in directe behandeling om nieuwe woorden te leren, op te slaan en op te roepen. Hij biedt de leerling oefeningen om concepten van woorden op te bouwen en strategieën voor het leren en ophalen van woorden. Indien nodig, wordt hierbij gebruik gemaakt van gebaren en/of een communicatiehulpmiddel. Zo kan de leerling nieuwe woorden leren kennen en opslaan: een proces dat een leven lang duurt (Constable, et al 1997; Easton, et al 1997; Hyde-Wright, et al 1993).

In onderzoek is bevestigd dat de woordenschat bij kinderen met expressieve problemen na behandeling groeit (Slofstra-Bremer & Weerdenburg, 2010). Ook Girolametto et al. (1996) toont aan dat woordenschatuitbreiding effect heeft. Ebbels et al. (N.D.) tonen in hun onderzoek aan dat semantische behandeling door logopedisten bij middelbare scholieren met woordvindingsproblemen leidt tot een significante verbetering van de scores op een gestandaardiseerde test voor woordvinding. James et al (2008) concluderen in hun review dat logopedische interventie, direct of indirect (in samenwerking met) een positief effect heeft op de semantiek. Een cluster 4 logopedist herkent onderliggende woordvindingsproblematiek en een onvoldoende gevuld lexicon bij de doelgroep kinderen met psychiatrische- en gedragsstoornissen en beschikt over de middelen en methodieken, alsmede de therapeutische vaardigheden beschikt om dergelijke problematiek bij deze doelgroep te onderzoeken en te behandelen. Ogenschijnlijk kleine problemen op lexicaal-semantisch gebied kunnen zonder tijdige logopedische interventie toch tot grote problemen leiden bij het verwerken van informatie.

#### *Ontwikkelen en trainen van het begrip van gesproken taal*

Taalbegrip is overal bij nodig. Wanneer een leerling onvoldoende taalbegrip heeft, loopt hij in alle talige vakken vast (Mollink, et al 2012). Het trainen van het begrip en de productie heeft een belangrijke link met gespreksvaardigheden (RCSLT, 2005). Vergroten van het taalbegrip heeft een positief effect op kennisverwerving in andere schoolse vakken. Uit onderzoek is geregeld gebleken dat kinderen met ernstige receptieve taalproblemen weinig effect laten zien van taalbehandeling. Behandeling gaf geen significante effecten met betrekking tot zinsbegrip. Gallagher & Chiat (2009) toonden in een kleinschalig onderzoek aan dat intensieve, directe logopedie wel een significant effect had op zowel taalbegrip als taalproductie van kinderen met ernstige spraaktaalmoeilijkheden. Uit ander onderzoek komt naar voren dat kinderen in de vroegbegeleiding groei laten zien op taalbegrip. De multidisciplinaire setting heeft een positief effect op de groei in taalbegrip van leerlingen (Slofstra-Bremer & Weerdenburg, 2010). Keegstra et al (2009) concluderen dan ook dat professionele taalbehandeling noodzakelijk is voor kinderen met problemen in het taalbegrip. Kinderen met begripsproblemen hebben intensievere behandeling nodig dan kinderen met productie problemen. Uit onderzoek kan voorzichtig geconcludeerd worden dat kinderen die zowel problemen hebben met taalbegrip als met taalproductie intensieve behandeling nodig hebben (vaak en lang). Verder onderzoek moet uitwijzen bij welke problematiek, op welke leeftijd en met welke intensiteit interventie moet plaatsvinden (Slofstra-Bremer & Weerdenburg, 2010).

De logopedist beoordeelt het vermogen van de leerling om gesproken taal te begrijpen en ontwikkelt manieren om de leerling in staat te stellen om gesproken taal correct te interpreteren (Bishop & Adams, 1992).

Met name kinderen met autisme spectrumstoornissen die problemen hebben met het begrip van cohesie en coherentie binnen taal, dienen extra nauwkeurig gevolgd te worden door een logopedist met expertise op dit gebied. Begripsproblemen op dit vlak zijn vaak minder opvallend, maar komen des te sterker naar voren op het moment dat schoolaanbod taliger wordt (vanaf groep 4/5, met vakvakken als geschiedenis, biologie, aardrijkskunde etc.). Veel informatie wordt aangeboden in schriftelijke en verbale teksten, waarin zinsconstructies verwerkt zitten met bijwoorden die de betekenis en boodschap van een zin beïnvloeden (zoals: desondanks, daardoor, voordat, nadat, terwijl, in tegenstelling tot etc.). Het niet begrijpen van impliciete taal en betekenis van bijwoorden in zinnen, heeft een groot effect op de ontwikkeling en uitbreiding van de taalvaardigheden van de leerling en heeft vaak een oplopende achterstand tot gevolg vanaf ongeveer halverwege de basisschoolloopbaan.

Hierbij hoort ook het begrijpen van uitleg van de leerkracht en gesproken verhalen. De leerling heeft specifieke hulp nodig van de logopedist om figuurlijke taal te begrijpen en te gebruiken. Strategieën kunnen ontwikkeld worden ter verbetering van het vermogen van de leerling om figuurlijke taal (zowel gesproken als geschreven) te begrijpen. De logopedist is door specifieke expertise en scholing op de doelgroep in staat om logopedische gegevens in een breed kader te plaatsen, waardoor hij een link kan leggen tussen verschillende ontwikkelingsgebieden (IQ – gedrag – gehoor – spraak – taal).

#### *Taaldenkontwikkeling*

Logopedisten stimuleren leerlingen om actief na te denken over taal en motiveren leerkrachten om leerlingen uit te dagen in het nadenken over taal (metalinguïstisch denken). Leerkracht en logopedist

dagen leerlingen uit om zelf actief na te denken over hun eigen taalvaardigheden (Mollink, Bernds en Kiewik, 2012). Het blijkt van groot belang om bij leerlingen een bewustzijn te creëren voor wat communicatie in het algemeen is, en welke actieve rol zij zelf hierin vervullen.

Door vragen te stellen die precies aansluiten bij het taal- en denkniveau van de leerling, kan deze zijn taaldenken verder ontwikkelen. DGM (Denkstimulerende Gespreksmethodiek, van de Eijden & van de Kreeke-Alfrink, 1997) biedt handvatten en uitgangspunten om vragen te stellen op het juiste niveau. Logopedisten kunnen deze vragen toepassen binnen de behandeling en leerkrachten begeleiden in het stellen van de juiste, voor leerlingen uitdagende vragen. Twee kleinschalige onderzoeken hebben de effectiviteit van DGM aangetoond (Bogers, et al 2007 zoals geciteerd in Mollink, et al 2012). De Taaldenkstimulerende technieken bleken een positief effect te hebben op de taaldenkniveaus III en IV. De kinderen bleken langere zinnen te maken en meer spreekinitiatieven te nemen. De gemeten vooruitgang was significant. De logopedist in het cluster 4 onderwijs biedt specifieke lessen aan die gericht zijn op de taaldenkontwikkeling als onderdeel van zijn takenpakket. Hij maakt hierbij gebruik van de DGM-methode.

## 4.5 Pragmatiek

### 4.5.1 Beschrijving problemen met pragmatiek

#### *Conversatie vaardigheden*

Leerlingen met taalproblemen hebben problemen met het interpreteren van non-verbale communicatie en verbale taal in sociale situaties. Dit is bijvoorbeeld moeilijk voor leerlingen met pragmatische stoornissen, die zonder hulp deze vaardigheden niet ontwikkelen.

Problemen op een van de onderdelen van taal leiden al snel tot problemen in sociale situaties, omdat problemen met taal een sterke invloed hebben op de alledaagse communicatie. Dit leidt bij leerlingen o.a. tot sociaal emotionele problemen (Wiefferink & Rieffe, 2012).

Leerlingen met autisme (ASS) waarbij sprake is van een ernstige communicatieve beperking die samenhangt met een stoornis in het autisme spectrum volgen onderwijs op een cluster 4 school. Bij leerlingen met autisme is er sprake van stoornissen in sociale interacties, verbale en non-verbale communicatie en in het verbeeldingsvermogen. Deze stoornissen beïnvloeden het totale functioneren van een kind. De leerling met autisme ziet weinig samenhang in de hem of haar omringende zaken en kan daardoor moeilijk begrijpen wat zich in de omgeving afspeelt. Sociale interactie vormt hierbij een groot probleem.

Voorbeelden van problemen in het taalgebruik bij jonge kinderen:

- geen vragen stellen
- niets terugvragen in een gesprek met een ander
- niet kunnen vertellen hoe het zich (emotioneel) voelt
- niet weten hoe het in contact met iemand kan komen door middel van taal (hoe je bijv. een gesprekje met een ander kind begint)

Voorbeelden van problemen in het taalgebruik bij oudere kinderen voorkomen:

- Niet weten hoe het kind iets moet vragen of niet kunnen antwoorden op een vraag
- Niet in staat zijn een conversatie te openen of af te sluiten
- Moeite met beurt nemen. Het kind gedraagt zich alsof het een monoloog vertelt. Het kind reageert niet op uitingen van een ander en lokt geen uitingen van de ander uit.
- Moeite met het handhaven van een gespreksonderwerp. Ten eerste kan het kind moeite hebben met het duidelijk maken van een gespreksonderwerp. Daarnaast kan het kind het moeilijk vinden om dit onderwerp te blijven handhaven en uit te werken. Hierdoor springt het van onderwerp naar onderwerp, zonder enige logica voor de luisteraar.
- Het kind veronderstelt te veel voorkennis. Een kind veronderstelt vaak dat volwassenen net zo veel weten als zij zelf. Hierdoor kunnen gesprekspartners het kind soms moeilijk volgen. Het kind noemt activiteiten, personen enz. zonder een duidelijk verband te leggen of termen nader te verklaren. Ook het tegenovergestelde kan voorkomen. Het kind veronderstelt dan te weinig voorkennis of is vergeten dat het iets al gezegd heeft.

- Problemen met het eigen gedrag. Wanneer een kind de taal niet goed heeft leren gebruiken om zijn eigen gedrag te 'regelen' kan het zich - net als jonge kinderen - laten leiden door prikkels uit de omgeving. De aandacht en de concentratie kunnen verslappen en het kind kan weinig handelingen plannen. Vooral als er langere tijd achter elkaar geconcentreerd gewerkt moet worden bijv. in een schoolsituatie, kan dit problemen opleveren.

#### *Verhaalopbouw*

Leerlingen die moeite hebben met het ontwikkelen van expressieve taal hebben vaak problemen met het verwerven van de communicatieve redzaamheid en de leesvaardigheden. Ze hebben daarom specifieke aandacht nodig.

Beargumenteren en onderhandelen zijn onderdelen van mondelinge vertelvaardigheden. Zeker wanneer leerlingen ouder worden, moeten zij leren om hun eigen mening en gedachten te verwoorden en onderbouwen.

#### *Ontwikkelen en toepassen van ondersteunde communicatie*

Leerlingen met spraaktaalproblemen (evt. ten gevolge van doofheid of slechthorendheid) profiteren van het gebruik van Nederlands met Gebaren en/of symbolen. De visuele informatie die gebaren en/of symbolen bieden, kan leerlingen helpen om verbale informatie makkelijker vast te houden, te begrijpen en zichzelf te leren uiten. Daarnaast stimuleert het de verbale en schriftelijke taalontwikkeling van de leerling.

### **4.5.2 Beschrijving interventie bij problemen met pragmatiek**

#### *Communicatieve voorwaarden en communicatieve vaardigheden*

De logopedist besteedt in de behandeling aandacht aan communicatieve voorwaarden zoals gelaatgerichtheid, oogcontact, beurtwisseling en topic handhaving (bij het onderwerp blijven). In groepslessen kan de logopedist communicatietraining geven in de klas, samen met de leerkracht. Andere aandachtsgebieden zijn emotieherkenning en het begrijpen van figuurlijk taalgebruik (Kingma-van den Hoogen, 2005).

#### *Conversatie vaardigheden*

De logopedist biedt strategieën aan om de leerling in staat te stellen om de sociale aspecten van taal te begrijpen (Rowe, 1999; Ketelaars, 2010) en te gaan toepassen. De logopedist zorgt ervoor dat de leerkracht en/of ouders in staat zijn om hierin een begeleidende rol te vervullen.

#### *Verhaalopbouw*

De logopedist richt zich op de mondelinge taalvaardigheden ter bevordering van de communicatieve redzaamheid. De logopedist zet hiervoor meerdere methoden in, zoals: expliciet aanleren van verhaalstructuren, navertellen, rollenspellen en het aanleren van het gebruik van discourse (conversatie) in het dagelijks leven (Camarata, et al 1994). Op deze manier worden leerlingen verbaal sterker en kunnen zij deelnemen aan gesprekken met hun omgeving/ in de klas.

Uit onderzoek blijkt dat leerlingen taal het beste en meeste leren door zelf te spreken en zelf taal toe te passen. Logopedisten kunnen door interactief bezig te zijn met taal (Damhuis & Litjens, 2003) leerlingen uitdagen zelf taal te gebruiken en op deze manier te verwerven. Logopedisten kunnen leerkrachten scholen en begeleiden in het toepassen van de principes van interactief taalonderwijs, zodat ook in de klas leerlingen voldoende gelegenheid krijgen om taal actief te oefenen en toe te passen. James et al (2008) rapporteren in hun review een studie waaruit blijkt dat interventie leidt tot een verbetering van discourse (conversatie) (Cirrin & Gillam, 2008, zoals geciteerd in James, et al 2008).

Bijvoorbeeld met behulp van programma's als 'discussiëren kun je leren'

([www.discussierenkunjeleren.nl](http://www.discussierenkunjeleren.nl)) of 'pragmatische vaardigheden stimuleren door middel van debatteren met kinderen' (Stam & Klop, 2007) leert de logopedist in kleine groepjes of in de klas leerlingen om hun mening onder woorden te brengen, te luisteren naar die van anderen en daarop te reageren.

Logopedisten ondersteunen leerlingen in de voorbereiding van hun spreekbeurt of rol in de eindmusical. Ze coachen en begeleiden leerlingen in presentatievaardigheden, waardoor zij beter durven en leren spreken voor een grote groep. De leerlingen leren technieken die zij kunnen inzetten om zichzelf goed te presenteren (bijv. m.b.t. tot houding, adem, spreektempo, intonatie en woorduitstempeling).

#### *Ontwikkelen en toepassen van ondersteunde communicatie*

Symbolische communicatie (bijvoorbeeld gebaren, foto's, symbolen, schriftbeeld, et cetera) wordt gebruikt om het begrip en het uiten van taal te verbeteren (Hirschman, 2000; Ebbels & van der Lely, 2001). De logopedist zet het communicatiesysteem op individueel en klassenniveau op, ondersteunt en coacht de leerkracht in het gebruik ervan en past het systeem waar nodig aan.

## **4.6 Psycho educatie**

Voor leerlingen met gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen in combinatie met een spraaktaalstoornis is het van groot belang dat zij inzicht krijgen in hun eigen stoornis, leren omgaan met bepaalde aspecten van hun stoornis en hun zelfkennis vergroten. De logopedist binnen het cluster 4 onderwijs kan met oudere leerlingen werken aan psycho educatie.

### **Samenvatting**

Een goede spraaktaalontwikkeling bij leerlingen met gedragsproblemen en/of psychiatrische problemen is van invloed op alle andere ontwikkelingsgebieden. De logopedist verbonden aan het cluster 4 onderwijs:

- werkt met individuele leerlingen of met groepjes leerlingen in de behandelkamer of in de klas. Daarnaast geeft de logopedist samen met de leerkracht taalonderwijs in de klas;
- heeft diverse logopedische interventies tot zijn beschikking op de volgende gebieden: spraak en verstaanbaarheid, spraakperceptie en auditieve vaardigheden, grammaticale ontwikkeling, lexicaal-semantische ontwikkeling en pragmatiek. De logopedist legt hierbij verbanden tussen de logopedische stoornis en de gedrags- en/of psychiatrische problemen van de leerling.
- richt zich op het verbeteren van de spraak- en taalontwikkeling en de communicatieve redzaamheid en het beter kunnen deelnemen aan het onderwijs;
- besteedt in de logopedische behandeling aandacht aan het ontwikkelen van communicatieve vaardigheden en/of alternatieve strategieën die het leerproces en socialisatie ondersteunen, binnen specifieke situaties die relevant zijn in het dagelijks leven van het kind.

## **5. De gevolgen van bezuinigen op logopedie**

### **5.1 De gevolgen van het ontbreken van logopedie voor kind en maatschappij**

Uit onderzoek blijkt dat kinderen met spraak-, taal- en communicatieproblemen in hun latere leven o.a. sociaal emotionele problemen, gedrags-, leer- en/of leesproblemen ontwikkelen die blijven bestaan. Door een passend taalaanbod en een passende begeleiding, waarin de logopedist een centrale belangrijke rol speelt, vermindert het primaire spraaktaalprobleem en minimaliseren de eraan verbonden andere problemen (Law, et al 1998, Law & Sivyer 2003).

Risico's van geen of onvoldoende logopedie aan spraaktaalproblemen zijn:

- Uitblijven van adequate diagnostiek of te laat in de ontwikkeling onderkennen/signaleren van taalproblematiek naast overige problematiek
- Vertraging in diagnosestelling en/of incorrecte diagnose;
- Problemen in de sociaal emotionele ontwikkeling (Ketelaars, 2010; Wiefferink & Rieffe, 2012);
- Problemen met gedrag (zowel internaliserend als externaliserend, door onvoldoende communicatie- mogelijkheden) (van Daal, 2007);
- Cognitieve problemen (RCSLT, 2009; Blankenstijn & Scheper, 2003).
- Verminderde onderwijskansen en carrièremogelijkheden (lager opleidingsniveau) (RCSLT, 2009; Clegg et al. 2005);
- Leesproblemen (Schuele, 2004; Hesketh, 2004);
- Psychische problemen (door onvoldoende begrip van omgeving en moeilijkheden met zichzelf uiten).

Logopedie is daarom voor kinderen met problemen in de spraaktaalontwikkeling en communicatie van groot belang. De logopedist binnen het cluster 4 onderwijs behandelt leerlingen op het gebied van spraaktaalontwikkeling en sociaal emotioneel gebied. Kinderen die taalbehandeling krijgen gaan zowel in taalontwikkeling, als in gedrag vooruit (Law & Sivyer, 2003). De logopedist coördineert de zorg rondom de communicatieve redzaamheid. Daarnaast heeft de logopedist een belangrijke, adviserende rol binnen de klassen, in de school en naar ouders. De logopedist verschaft ouders inzicht in het taalprofiel en de communicatiestijl van hun kind en adviseert bij het toepassen van effectieve communicatie in de thuissituatie. Logopedie aanbieden als onderdeel van het onderwijs binnen de school zorgt ervoor dat een logopedist binnen de school het team kan scholen, actief kan werken aan transfer, mee kan denken in het taalbeleid en het taalonderwijs in de klas kan aansturen, coördineren, verstevigen en verbeteren. De logopedist binnen het cluster 4 onderwijs zorgt er voor dat het (taal)onderwijs aan de leerlingen verbetert, waardoor zij het onderwijs beter kunnen volgen en hun communicatieve redzaamheid versterkt wordt.

### **5.2 Gevolgen wanneer er geen logopedist is verbonden aan de onderwijsinstelling**

Wanneer er geen logopedist verbonden is aan de onderwijsinstelling is de kans groot dat de logopedische behandeling onvoldoende kan aansluiten bij de behoefte van de leerling, de ouders en de school. De logopedische expertise kan niet worden ingezet in de klassen en thuis, terwijl de leerling daar wel het grootste deel van zijn tijd doorbrengt.

Het stimuleren van de spraaktaalontwikkeling in verschillende situaties leidt tot verbetering van de communicatie met de omgeving. Dit is de basis voor het kunnen volgen van onderwijs en het functioneren in de maatschappij.

Wanneer de organisatie ervoor kiest om logopedie niet vanuit onderwijsgeld in te zetten, zal dit leiden tot:

- Het wegvallen van (in deze setting en voor deze doelgroep noodzakelijke) vormen van groepsbehandelingen en/of logopedie in de klas voor vaardigheden als communicatieve functies, conversatievaardigheden, begrip van non-verbaal en figuurlijk taalgebruik etc. De hulp kan voor leerlingen individueel worden ingeschakeld, waardoor het voor een logopedist van buiten de organisatie praktisch onhaalbaar wordt, om aangemelde kinderen te clusteren in een groep met gelijksoortige hulpvraag.

- Het wegvallen van scholing, coaching en begeleiding op het gebied van spraak, taal en communicatie van de leerkracht en ander onderwijsondersteunend personeel door de logopedist
- Het wegvallen van de expertise van de logopedist met betrekking tot de spraak-, taal- en communicatieve ontwikkeling die noodzakelijk is voor het uitzetten van een gedegen taalbeleid binnen een school en het kiezen van voor de doelgroep geschikte taalmethodes.
- Een probleem met het vinden van eerstelijns logopedist, die de ervaring en vaardigheden heeft om op een cluster 4 school te komen voor eventuele groepsbegeleiding. Niet alle eerstelijns collega's zijn toegerust op het inspelen op de specifieke problematiek van deze doelgroep en het schrijven van (her-) indicatieverslaglegging. Hierdoor kunnen kinderen mogelijk minder snel toegang krijgen tot de juiste onderwijsplek.
- Minder mogelijkheden voor de logopedist om het kind in diverse situaties te observeren en aansluitend multidisciplinair te overleggen over de gedane observaties. Daardoor is het lastiger een transfer te maken van de logopedische behandeling naar bijvoorbeeld de klassensituatie waardoor het kind geleerde vaardigheden minder makkelijk kan automatiseren.
- Minder tijd voor de leerling: naast behandelen van de leerling moet er ook veel tijd besteed worden aan verslaglegging, oudercontact, leerkrachtcontact, voorbereiding en administratie. Dit moet allemaal gebeuren in de tijd die gedeclareerd kan worden;
- Problemen met zorgverzekeraars aangezien de meeste zorgverzekeraars logopedie op school niet vergoeden;
- Een verschuiving van financiering van logopedie uit onderwijsgeldten naar financiering door zorgverzekeraars waardoor de kosten die ten laste worden gelegd van de zorgverzekering zullen toenemen. De logopedie wordt nu nog vergoed vanuit de zorgverzekeringswet. Mocht dit in de toekomst veranderen, dan komt ook de zorg voor deze kinderen onder druk te staan

## Referenties

- Baxter, S., Brookes, C., Bianchi, K., Rashid, K., & Hay, F. (2009). Speech language therapists and teachers working together: Exploring the issues. *Child Language Teaching and Therapy*, 25, 215-234.
- Beitchman, J.H., B. Wilson, C.J. Johnson e.a. (2001) *Fourteen year follow-up of speech/language impaired and control children: psychiatric outcome*. In: Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 40, 1, p.75-82
- Bishop, D.V. & Adams, C. (1992). Comprehension problems in children with specific language impairment: literal and inferential meaning. *Journal of Speech Hearing Research*, 35 (1), 119–129.
- Bishop, D.M.V., Nederlandse versie: H.M. Geurts. (2007). *CCC-2-NL Sociale relaties, Interesses*. Pearson Assessment and Information BV.
- Blankenstijn, C.J.K., & Scheper A.R. (2003). *Language development in children with psychiatric impairment*. Utrecht: LOT publications.
- Boerman, R., & Bruins, M. (2000). Leerkracht en logopedist: samen in school. *Logopedie en Foniatrie*, 72, 208- 213
- Bulters, I., & Vermeer, A (2007). Leerkrachtvaardigheden en woordenschatonderwijs. Het effect van training op leerkrachtgedrag en leerlingprestaties. *Toegepaste Taalwetenschap in Artikelen*, 77 (1), 9-19.
- Camarata, S.M., Nelson, K., & Camarata M. (1994). Comparison of conversational-recasting and imitative procedures for training grammatical structures in children with specific language impairment. *Journal of Speech and Hearing Research*, 37, 1414–1423.
- Cantwell, D.P., L. Baker. (1987). Clinical significance of childhood communication disorders: Perspectives from a longitudinal study. *Journal of Child Neurology*. Vol. 2, issue 4, 257-264.
- CED-groep (2011). *Leerlijnen mondelinge taal*. Gevonden op 21 juni 2012 op <http://www.leerlijnen.cedgroep.nl/so/herzienerichtlijnen-2011.aspx>
- Cirrin, F.M. & Gillam, R.B. (2008). Language Intervention Practices for School-Age Children With Spoken Language Disorders: A systematic Review. *Language, Speech & Hearing Services in schools*, 39, 110-117.
- Cirrin, F.M., Schooling, T.L., Nelson, N.W., Diehl, S.F., Flynn, P.F., Staskowski, M., et al., (2010). Evidenced-Based Systematic Review: Effects of Different Service Delivery Models on Communication Outcomes for Elementary School-Age Children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*, 41, 233-264.
- Clegg, J., Hollis C., Mawhood L., & Rutter, M. (2005). Developmental language disorders – a follow-up in later adult life. Cognitive, language an psychosocial outcomes. *Journal of child psychology and psychiatry*, 42 (2) 128-149.
- Constable, A.J., Stackhouse J., & Wells, B. (1997). Developmental word-finding difficulties and phonological processing: the case of the missing handcuffs. *Applied Psycholinguistics*, 18, 507–536.
- Conti-Ramsden, G., N. Botting. (2004). Social difficulties and victimization in children with SLI at 11 years of age. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. Vol. 47. 145-161.
- Daal, J. van, Verhoeven, L., & Balkom H. van (2007). Behaviour problems in children with language impairment. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48 (11), 1139-1147.
- Damhuis, R., & Litjens, P. (2003). *Mondelinge communicatie. Drie werkwijzen voor mondelinge taalontwikkeling* (pp. 335-357). Nijmegen: Expertisecentrum Nederlands.
- Easton, C., S. Sheach, S. Easton (1997). Teaching vocabulary to children with word-finding difficulties using a combined semantic phonological approach: an efficacy study. *Child Language Teaching & Therapy*, 13 (2), 125–142.
- Ebbels, S., & Lely, H. van der (2001). Meta-syntactic therapy using visual coding for children with severe persistent SLI. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 36, supplement, 345-350.
- Ebbels, S.H., Nicoll, H., Clark, B., Eachus, B., Aoife, L., Gallagher, Horniman, K., Jennings, M., Montgomery, K., Nimmo, L., & Turner, G. (N.D.). *The Effectiveness of Semantic Therapy for Word Finding Difficulties in Pupils with Persistent Language Impairments: A Randomised Control Trial*. UK, Surrey: Moor House School.

- Eijden, P. van der & Kreeke-Alfrink, N. van de (1997). Denkstimulerende gespreksmethodiek. *De Wereld van het jonge kind 01*, pp. 23-26
- Friend, M., Cook, L., Hurley-Chamberlain, D., & Shamberger, C. (2010). Co-Teaching: An illustration of the complexity of Collaboration in Special Education. *Journal of Educational and Psychological Consultation*, 20, 9-27.
- Gallagher, A.L., & Chiat, S. (2009). Research report. Evaluation of speech and language therapy interventions for pre-school children with specific language impairment: a comparison of outcomes following specialist intensive, nursery-based and no intervention. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 44, 616-638.
- Girolametto, L., Pearce, P. S., & Weitzman, E. (1996) The effects of focused stimulation for promoting vocabulary in young children with delays: A pilot study. *Journal of Children's communication Development*, 17, 39-49.
- Günther, T., & Kessels- de Beer, A. (1995). De effectiviteit van klassikale articulatietherapie. Een gecontroleerde studie. *Logopedie en foniatrie*, 67, 84-90
- Hancock, T.B. en A.P. Kaiser (2002) *The effects of Trainer Implemented Enhanced Milieu Teaching on the Social communication of Children with Autism* In: Topics in Early Childhood Special Education 22:1
- Hartingsveldt, W. van, & Verhallen, M. (2006). Met woorden in de weer in het speciaal basisonderwijs. *Logopedie en Foniatrie*, 78, 10-16.
- Hesketh, A. (2004). Early Literacy achievement of children with a history of speech problems *International Journal of Language and Communication Disorders*, 39 (4), 453-468.
- Hirschman, M. (2000). Language repair via metalinguistic means. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 35 (2), 251-268.
- Hodson, B.W. & Paden, E.P. (1991). *Targeting intelligible speech, a phonological approach to remediation*. Austin: PRO-ED.
- Howell, J. & Dean, E. (1998). *Fonologische stoornissen. Behandeling van kinderen volgens de Metaphon therapie*. Lisse: Swets & Zeitlinger Publishers.
- Hyde-Wright, S., Gorrie, B., Haynes, C., & A. Shipman (1993). What's in a name? Comparative therapy study ranging for word-finding difficulties using semantic and phonological approaches. *Child Language Teaching and Therapy*, 9 (3), 214-229.
- Instituut voor Taalonderzoek en taalonderwijs anderstaligen (ITTA). (2009). *Basiswoordenlijst Amsterdamse Kleuters*. Amsterdam: ITTA.
- James, D.G.H., Jeffries, L., & Worley, A.W. (2008). *Speech & Language Therapy Service Model & Effectiveness Review: Stages II and III (5-18 year olds)*. Centre for Allied Health Evidence, University of South Australia.
- Keegstra, A.L., Post, W.J., & Goorhuis-Brouwer, S.M. (2009). Effect of different treatments in young children with language problems. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 73, 663-666.
- Ketelaars, M. (2010). *The Nature of Pragmatic Language Impairment*. Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Kerbel, D. & Grunwell, P. (1998). A study of idiom comprehension in children with semantic-pragmatic difficulties, Part I: Task effects on the assessment of idiom comprehension in children. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 33 (1), 1-22.
- Kingma-van den Hoogen, F.J. (2005). Communicatietraining bij kinderen met autisme spectrumstoornissen. Een vierjarige cyclus van groepslessen voor leerlingen van tien tot veertien jaar. *Logopedie en Foniatrie*. 6, 194-203.
- Kranenburg, M.L. (2010). *Het Viertaktmodel in het cluster 2 onderwijs. Een inventariserend onderzoek naar de implementatie van het Viertaktmodel voor woordenschatonderwijs op vier Auris onderwijs- en zorglocaties*.
- Gevonden op 19 april 2011, op <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2011-0124-200241/Marijke%20Kranenburg%20-%20Het%20Viertaktmodel%20in%20cluster%202-onderwijs.pdf>
- Law, J., Boyle, J., Harris, F., Harkness, A. & Nye, C. (1998). Screening for speech and language delay: a systematic review of literature. *Health technology assessment*, 1-184.
- Law, J., Lindsay, G., Peacey, N., Gascoigne M., Soloff, N., Radford, J., Band, S., & Fitzgerald L. (2000). *Provision for Children with Speech and Language Needs In England and Wales:*

*Facilitating Communication Between Education and Health Services.* DfES Publications:  
[www.dfes.gov.uk/research/](http://www.dfes.gov.uk/research/)

- Law, J. & Sivyer, S. (2003). Promoting the communication skills of primary schoolchildren excluded from school or at risk of exclusion: An intervention study. *Child: Language Teaching and Therapy*, 19, 1-27.
- Leemrijse, C., Plas, M., Steultjes, E., Dorgelo, M., & Ende, E. van de (2006). NIVEL-onderzoek naar effectiviteit en doelmatigheid van logopedie. *Logopedie en Foniatrie*, 78, 290-299.
- Manolson, A. (1996). *Praten doe je met z'n tweeën*. NIZW/The Hanen Centre.
- McCabe, P.C. (2005). *Social and behavioural correlates of preschoolers with specific language impairment* in: *Psychology in the Schools*, 42, p. 373-387
- Mollink, H., Berndsens, R. & Kiewik, E. (2012). *De expertise van de vakgroep logopedie op de Prof. Huizingaschool. Logopedie? Een toegevoegde waarde!*
- Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie (2009). *Beroepsprofiel Logopedist*. Woerden: NVLF.
- Nederlandse Vereniging voor Logopedie en Foniatrie (2011). *Position statement logopedie in het speciaal (basis-)onderwijs*. Woerden: NVLF.
- Niel, E. van & Meulen, S. v/d (2009). *LinC: Therapieprogramma auditieve verwerkingsproblemen*. Amsterdam: Pearson.
- Nijokiktijen, Ch. (2006) De relatie tussen taalstoornissen en gedragstoornissen Psychologische en neuro-psychiatrische inzichten. *Logopedie en Foniatrie*. 3, p. 78-85
- Pameijer, N. & van Beukering, T. (2006). Handelingsgerichte diagnostiek en handelingsgericht werken: Een werkkader voor de remedial teacher -1. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, 4, 14-19.
- Pameijer, N. & van Beukering, T. (2007). Handelingsgerichte diagnostiek en handelingsgericht werken: Een werkkader voor de remedial teacher -2. *Tijdschrift voor Remedial Teaching*, 1, 4-9.
- Raaijmakers, M.F. & Meulen, S.J. van der (2005). PROMPT: articulatie therapie vanuit tactiel kinesthetische input. Een nieuwe benadering voor spraakproductiestoornissen. *Logopedie en foniatrie*, 77, 76-82.
- Reep-Van den Berg C.M.M., H.J. de Koning, J.G. de Ridder-Sluite, G.J. van der Lem, P.J. van der Maas (1998). Prevalentie van taalontwikkelingsstoornissen bij kinderen. *Tijdschrift voor Gezondheidswetenschappen*. Vol. 76, issue 6, 311-317.
- Rowe, C. (1999). Do social stories benefit children with autism in mainstream primary schools. *British Journal of Special Education*, 26 (1)
- Royal College of Speech & Language Therapists (2005). *RCSLT Clinical Guidelines*. RCSLT.
- Schuele, C.M. (2004). The impact of developmental speech and language impairments on the acquisition of literary skills. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 10, 176-183.
- Slofstra-Bremer, C. & Weerdenburg, M. van (2010). *Wat is er bekend over de effecten van spraak- en taaltherapie?* Intern rapport Kentalis
- Stam & Klop (2007) *Pragmatische vaardigheden door middel van debatteren met kinderen*. Gevonden op 12 maart 2012 op: <https://paramedisch.proeducation.nl/bekijk-cursus/logopedie/pragmatische-vaardigheden-door-middel-van-debatteren-met-kinderen/>
- Steijn van, C. (2011). *Het effect van fonologische therapie volgens Hodson&Paden*. Afstudeerscriptie voor de master Algemene Taalwetenschap. Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Letteren.
- Verhallen, M. (2009). *Meer en beter woorden leren*. Gevonden op 19 april 2011, op [http://www.rezulto.nl/pdf/Broch\\_meer\\_beter\\_woorden\\_leren.pdf](http://www.rezulto.nl/pdf/Broch_meer_beter_woorden_leren.pdf).
- Verhallen, M. & Verhallen, S. (1994). *Woorden leren, woorden onderwijzen*. Handreiking voor leraren in het basis- en voortgezet onderwijs. Hoevelaken: CPS
- Verpoorten, R., Noens, I., & Berckelaer-Onnes, I. van (2007). *ComVoor. Voorlopers in communicatie*.
- Vicker, B. (2009). The 21st century speech language pathologist and integrated services in classrooms. *The Reporter*, 14 (2), 1-5.
- Weerdenburg, M. van, Bonder, F., & Slofstra-Bremer, C. (2009). *Veelzeggend. Speciaal onderwijs aan kinderen met ernstige spraak- en/of taalmoelijkheden. De praktijk ontrafeld*. Leuven: Uitgeverij Acco.

- Wentink, H. & Hoogeboom, S. (2009). *Leesonderwijs en Leesbegeleiding voor leerlingen met ernstige spraak en of taalmoeilijkheden (ESM). Een katern bij de protocollen leesproblemen en dyslexie*. 's-Hertogenbosch: KPC-groep. p. 9-42 + 48-50 + 58-60
- Wiefferink, K. & Rieffe, C. (2012). Sociaal-emotioneel functioneren van kinderen met ernstige spraak-taalmoeilijkheden, een overzicht van de literatuur. *Logopedie en Foniatrie*, 84, 40-44
- Willemsen, M. (2011a). Logopedisten lezen niet. De rol van de logopedist in het aanvankelijk technisch lezen bij leerlingen met ernstige spraak-/taalstoornissen (ESM). *Logopedie en Foniatrie*, 83, 292-298
- Willemsen (2011b). *Leerkracht en logopedist: van samen werken naar samenwerken*. In: Harinck, F. & Oudheusden, M. van (2011). *Passend onderwijs door passend onderzoek*. Antwerpen: Garant.
- Williams, E. (2006) *Improving Outcomes for Children and Adolescents with Emotional and Behavioral Disorders*
- Wright, A.W., & Graham, J. (1997) . Where and when do speech language therapists work with teachers, *British Journal of Special Education*, 24, 171-174.

#### Internet

- [www.cedgroep.nl](http://www.cedgroep.nl)
- [www.digiwak.nl](http://www.digiwak.nl)
- [www.discussierenkunjeleren.nl](http://www.discussierenkunjeleren.nl)
- [www.landelijknetwerkautisme.nl](http://www.landelijknetwerkautisme.nl)
- [www.rijksoverheid.nl](http://www.rijksoverheid.nl)

### **Bijlage I: Samenstelling werkgroep**

Deze onderbouwing vanuit de literatuur is tot stand gekomen door intensieve samenwerking tussen de NVLF en logopedisten die werkzaam zijn in het cluster 4 onderwijs:

- Dhr. H. Deenen
- Mw. T. de Gelder
- Mw. I. Lagé
- Mw. A. van Meijeren
- Mw. P. Meijsen
- Dhr. D. van Peer
- Mw. H. Stam
- Mw. L. Verhoeven
- Mw. C. Zonjee